

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Bakalářská práce

Tereza Hrušková

Trebeništa: historie archeologického výzkumu

Trebeništa: history of archaeological excavation

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Dr. Marku Verčíkovi za jeho cenné rady, odborné vedení a věcné připomínky, které mi pomohly při vypracování této práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 3. 8. 2022.

Tereza Hrušková

Abstrakt:

Práce se zabývá výsledky, zpracováním a vyhodnocením archeologických výzkumů na pohřebišti Trebeništa, které se nachází v jihozápadní části Severní Makedonie v regionu Ochridského jezera. Má za cíl shrnout a přiblížit odlišné interpretace archeologických expedic, které na lokalitě působily a jejich předpokladů a dále poukázat a shrnout další badatelské interpretace nálezového celku po třech etapách výzkumů. Náplní práce je charakterizovat metodické přístupy při zpracování archeologického materiálu, teoretická východiska jeho hodnocení – především otázku identity/ethnicity, kontextualizaci nálezového celku v bližším i širším regionu, a v neposlední řadě i jeho interpretaci společenského postavení pohřbených na lokalitě.

Klíčová slova

archaické období – starověká Makedonie – pohřebiště – dějiny bádání

Abstract:

The thesis deals with the results, processing, and evaluation of archaeological excavations at the burial site of Trebeništa, located in the southwestern part of Northern Macedonia in the Lake Ohrid region. It aims to summarize and present the different interpretations of archaeological expeditions that have worked at the site and their assumptions, as well as to highlight and summarize further scholarly interpretations of the site after the phases of excavations. The aim of the paper is to characterize the methodological approaches in the interpretations of the archaeological material, the theoretical basis for its evaluation – especially the question of identity/ethnicity, the contextualization of the finds in the immediate and wider region, and its interpretation of the social status of those buried at the site.

Key words

archaic period – ancient Macedonia – necropolis – history of the research

Obsah

1	Úvod.....	7
2	První interpretace a vyhodnocení nálezového materiálu	13
3	Další interpretace nálezového celku – srbské výzkumy	17
4	Makedonský výzkum a jeho interpretace.....	19
5	Interpretace nálezového celku z Trebeništy po třech hlavních etapách.....	24
5.1.	Otázka pohřbů a sociálního statusu	24
5.2.	Otázka etnicity	30
5.3.	Otázka kontaktů	36
6	Závěr	45
7	Antické prameny	48
8	Seznam použité literatury.....	48
9	Seznam obrazové přílohy.....	56
10	Obrazová příloha	57

1 Úvod

Nekropole Trebeništa byla objevena náhodně roku 1918 bulharskými vojáky při opravě cesty z Ochridu směrem na Skopje. Již během prvního archeologického výzkumu zde byly nalezeny prestižní předměty, jako například zlatá pohřební maska, stříbrné a bronzové nádoby nebo výzbroj.¹ Lokalita má mezinárodní věhlas, jelikož od jejího objevu na ní probíhaly archeologické výzkumy vedené nejenom balkánskými expedicemi, tj. bulharskou, srbskou a severomakedonskou², ale naleziště vzbudilo pozornost i u jiných evropských badatelů, kteří k němu přistupovali z různých vědeckých hledisek a zajímaly je odlišné badatelské otázky. Nálezový materiál pak balkánské expedice po dokončení výzkumů přesunuly do muzeí v Sofii, Bělehradu a Skopje.³

Je nutné lokalitu a její okolí představit také z geografického hlediska. Lokalita Trebeništa se nachází na jihozápadě republiky Severní Makedonie v Ochridském regionu ve vzdálenosti 9 km od města Ochrid (obr. 1). Lokalita se skládá z celkem tří částí – Tri Čeljusti, Vrtulka a Suva Češma (obr. 2).⁴ Naleziště dal název bulharský archeolog Bogdan Filov po nedaleké vesnici, která se od lokality nachází necelé 2 km.⁵ Nejblíže je pak vesnice Gorenci, vzdálená 1,5 km, nedaleko níž prochází dálnice vedoucí z Ochridu na hlavní město Skopje. Tato dálnice vede paralelně se starou cestou, u které byl bulharskými vojáky roku 1918 objeven první hrob nekropole.⁶ Lokalita se rozprostírá u západní paty Gabavského horského hřbetu.⁷

Výraznou dominantou okolí je Ochridské jezero, které se rozprostírá na hranicích Albánie, Severní Makedonie a Řecka s celkovou rozlohou kolem 360 km².⁸ Je zásobováno vodou z krasových pramenů, které do jezera přitékají z nedalekého výše posazeného Prespánského jezera a také řekami, například přítokem řeky Satesky v severní části.⁹ Na severu pak z jezera vodu odvádí řeka Černý Drin, která ústí do Jaderského moře.¹⁰ Po stranách je obklopeno horskými masivy a spadá do seismicky aktivní příkopové propadliny.¹¹ Vodní plocha je považována za jednu z nejstarších v Evropě, existovala již v pleistocénu, kdy byla

¹ FILOV 1927a.

² V práci budu nadále užívat termín „makedonský/makedonská/makedonské“.

³ ARDJANLIEV *et al.* 2018, 9.

⁴ PAPAŽOVSKA – HEILMANN 2018, 177.

⁵ STOJOVSKA-VIDOVSKA 2018, 49–53.

⁶ STIBBE – VASIC 2003, 59.

⁷ ARDJANLIEV – VERČÍK 2018, 167.

⁸ VERČÍK *et al.* 2019, 28.

⁹ MATZINGER *et al.* 2006, 159–162.

¹⁰ WAGNER *et al.* 2017, 2035.

¹¹ HOFFMAN *et al.* 2010, 3377.

pravděpodobně součástí rozlehlejšího jezerního komplexu, díky kterému bylo spojeno několik lokálních jezer dohromady. Od raného neolitu se pak, díky úrodné půdě, v okolí jezera začínají objevovat první sídliště, která se poté postupně vyvíjí od kůlových obydlí, přes domy na kopcovitých výběžcích až po opevněné pevnosti na strategicky vybraných polohách. Ve 4.-3. století př.n.l. se pak na tomto území podle písemných pramenů (Livius, *Ab urbe cond.* 28.32) začíná výrazně projevovat město Ochrid, které fungovalo jako centrum politického a kulturního života. Město tak prošlo kontinuálním vývojem od počátku doby železné do městského celku helénistické doby.¹² Oblast a okolí Ochridského jezera bylo díky svému rozpoložení hojně využíváno jako spojnice mezi Egejskou a Jaderskou oblastí již v pravěku, procházela zde významná Candávská cesta, která pak v římské době byla označována jako Via Egnatia. Ta byla postavena ve 2.století př.n.l (obr. 3). Oblast tedy představovala důležitý dopravní a obchodní uzel.¹³

Je důležité nyní představit jednotlivé archeologické etapy, které na Trebenišťe probíhaly. Během první světové války okupovalo Bulharsko tuto část Balkánu¹⁴ a roku 1918 došlo k objevení prvního prestižního hrobu bulharskými vojáky, kteří zde opravovali silnici vedoucí z Ochridu do Skopje (obr. 2). Vojákům se podařilo odkrýt i další čtyři hroby.¹⁵ Jako první archeolog působil na lokalitě český vědec Karel Škorpil, který pohřebiště zadatoval do 5.století př.n.l. a určil pohřbené za válečníky. Ve své zprávě podává kresebnou dokumentaci již odkrývaných hrobů na Trebenišťe¹⁶ a zároveň během svého působení na lokalitě objevuje další dva. Zjišťuje, že všechny pohřby byly v jámách v průměrné hloubce 2 m a široké 2,5 m a pohřbení jedinci pak byli nejspíše položeni na udusanou hlínu.¹⁷ Ještě téhož roku ale končí první světová válka a s ní i bulharské výzkumy, jelikož Bulharsko muselo odstoupit okupovaná území.¹⁸ O lokalitu se následně zajímá bulharský archeolog Bogdan Filov, který ve své publikaci mimo jiné rozděluje artefakty, nalezené bulharským výzkumem, podle materiálů, ze kterého jsou vyrobeny, z čehož poté vyvozuje, že nekropole by se měla datovat do doby na přelomu 6.-5.století př.n.l.¹⁹

Po první světové válce připadlo území nově vzniklému Království Srbů, Chorvatů a Slovinců²⁰ (od roku 1929 pak Království Jugoslávie), jelikož před bulharskou okupací

¹² ARDJANLIEV – VERČÍK 2018, 167–173.

¹³ VERČÍK *et al.* 2018, 99.

¹⁴ STIBBE – VASIC 2003, 10.

¹⁵ STIBBE – VASIC 2003, 13.

¹⁶ FILOV 1927a, figs. 3–9.

¹⁷ FILOV 1927a, 4.

¹⁸ STIBBE – VASIC 2003, 10.

¹⁹ FILOV 1927b, 669.

²⁰ CALIC 2019, 71.

náleželo území Srbsku. V letech 1930-1939 na lokalitě provádí výzkum srbský archeolog Nikola Vulić, který odkrývá další hroby s prestižní²¹ i skromnější²² pohřební výbavou (obr. 2). Vulić výzkum začíná u prvních pěti objevených hrobů, v jejichž okolí nachází jen malé množství předmětů – spálené kusy dřeva a fragmenty kovových nádob. Poté ale ve vzdálenosti 10 m od prvního hrobu odkrývá hrob VIII, který se vyznačoval velmi prestižní pohřební výbavou, která obsahovala například zlatou pohřební masku, dva zlaté sandály, rukavice a bronzové nádoby.²³ Během dalších devíti let odkrývá na nekropoli dalších pět hrobů, které, stejně jako hrob VIII, obsahovaly výjimečně prestižní pohřební výbavu. Pohřební výbava hrobů IX, X a XII neobsahovala překvapivě žádné zbraně, Vulić na základě tohoto zjištění tedy usoudil, že by se mohlo jednat o ženské hroby. Nekropole se opět dostává do povědomí nejen laické veřejnosti – srbská média začínají lokalitu nazývat jako „zlaté údolí“²⁴ a pravidelně informují o probíhajících exkavacích. O hrobu VIII píše, že se jedná o ještě důležitější a bohatší hrob než ty, které odkryl bulharský výzkum.²⁵ Širokému zájmu přispívá i fakt, že Vulić každoročně informuje o svých výzkumech na Trebenišťe ve vědeckých časopisech a píše i do místních novin. O lokalitu se ale zajímají i němečtí vědci, kteří provádějí výzkum vedený archeologem Wilhelmem Unverzagtem. Výzkum probíhal na nedaleké pevnosti St. Erasmo se záměrem objevu sídliště, které by pohřebiště využívalo. Expedice skutečně sídliště odkryla, ale spojitost s Trebenišťou nebyla prokázána, jelikož bylo později datováno do pozdější doby a chronologicky Trebenišťe neodpovídalo.²⁶

Po druhé světové válce byla v rámci Federativní lidové republiky Jugoslávie ustanovena Lidová republika Makedonie²⁷ a na srbský výzkum navazují v letech 1952-1953 makedonští badatelé Jože Kastelić a Vasil Lahtov. Jejich první motivací bylo zkontrolovat stav již odkrytých hrobů a zakreslit je do plánu pohřebiště.²⁸ Po zorientování se na lokalitě ji rozdělují na tři části – A, B a C – první část na hroby odkryté bulharským výzkumem a druhou na hroby odkryté srbským výzkumem. V části C pak bylo v průběhu výzkumu objeveno 11 „chudých“ hrobů.²⁹ Lahtov následně vytváří chronologickou dataci materiálů nalezených na nekropoli, která v závěru poukazuje na kontinuitu pohřebiště od doby železné až po období klasické.³⁰

²¹ VULIĆ 1933a, 165; 185.

²² VULIĆ 1934, 89.

²³ VULIĆ 1932, 1–42.

²⁴ KRSTIĆ 2018, 36.

²⁵ KRSTIĆ 2018, 33.

²⁶ UNVERZAGT 1954, 19–21.

²⁷ CALIC 2019, 168.

²⁸ LAHTOV –KASTELIĆ 1957, 55.

²⁹ LAHTOV –KASTELIĆ 1957.

³⁰ LAHTOV –KASTELIĆ 1957, 58.

Vzniká tak první kompletní plán nekropole, ve kterém jsou zaznamenané jak hroby odkryté předchozími výzkumy, tak i hroby odkryté v 50. letech 20. století (obr. 4).³¹

Roku 1972 na lokalitě působí makedonští archeologové Vlado Malenko a Pasko Kuzman kvůli stavbě nové silnice vedoucí z Ochridu do Kičeva, která měla vést přes části pohřebiště. Archeologové v části lokality Tri Čeljusti odkrývají 23 nových „chudých“ hrobů a v části Vrtulka pak celkem 7 hrobů (obr. 5).³² Malenko vytváří nové rozdělení lokality – pohřebiště dělí na čtyři části a nově odkryté hroby řadí ke čtvrté části.³³ V roce 2002 probíhal výzkum ochridské pevnosti nedaleko Gorna Porta, jenž byl vedený Paskem Kuzmanem, během kterého byla objevena další zlatá pohřební maska a zlatá rukavice. Kuzman toto pohřebiště zařadil do kulturního okruhu Trebeništy, právě díky prestižním hrobovým nálezům z hrobů 132 a 167³⁴ a lokalita pak byla následně prezentována jako důkaz kontinuity pohřebiště Trebeništy.³⁵

Problém výzkumů na lokalitě vyvstává během interpretování, vyhodnocování, a i přistupování k nálezovému materiálu. Teoretické předpoklady, jako například kulturně-historické a procesuální paradigma, od nich se odvíjející vědecké otázky, metodika a přístupy k nálezovému celku se velmi lišily. Například již od prvních výzkumů je zajímavá otázka etnicity pohřbených a samozřejmě také jejich sociální status. Mimo první výzkumy mohu zmínit například britského historika N. G. L. Hammonda³⁶, který se v rámci své publikace o historické geografii Makedonie zabývá mimo jiné i kmeny, které by mohly sídlit v ochridské oblasti a území Trebeništy tak využívat jako pohřebiště. Otázkou etnicity se také zajímali i další badatelé, jako například makedonský archeolog Pasko Kuzman, historička Nade Proeva a další. U otázky etnicity je také důležité zmínit Jessicu Clementi, která se zabývá vlivem zlatých pohřebních masek na interpretace badatelů o etnické identitě jedinců pohřbených s maskami.³⁷ Také se zabývá tím, jak zlaté masky napomáhaly k vytvoření jakéhosi moderního makedonského mýtu. Věnuje se taktéž pohledům některých řeckých badatelů na problematiku zlatých masek, které pokládají za jakési „řecké mykénské pokračovatele“ a stejně tak i představuje pohledy bulharských badatelů a jejich teorii o thráckém orfismu.³⁸ Jessica Clementi patří k „novému“ proudu vědců, kteří se zajímají právě o interpretace prestižních

³¹ ARDJANLIEV *et. al.* 2018, 10.

³² KUZMAN 1985.

³³ MALENKO 1975, 149.

³⁴ KUZMAN – KUZMAN 2016, 17–18.

³⁵ CLEMENTI 2019, 138.

³⁶ HAMMOND 1972.

³⁷ CLEMENTI 2019.

³⁸ CLEMENTI 2019.

předmětů v rámci teoretických východisek. K tomuto proudu se řadí například i Maja Gori se svou publikací³⁹, která pojednává o problematice výkladů balkánské identity a poskytuje odlišné pohledy na věc různých badatelů, kteří s ní na knize spolupracovali.

Dále byla častá také otázka kontaktů a vztahů s okolními i vzdálenějšími kulturami, kterou se mimo jiné badatele zabývali i českoslovenští archeologové Jan Bouzek a Iva Ondřejová. Ti se zajímali o míru akulturace obyvatelstva v perifériích nebo za hranicemi řeckého světa. Mimo Trebeništu se zabývali lokalitami Sindos a Duvanli, které spojovaly právě jak zlaté pohřební předměty, tak i prestižní pohřební výbava jiného druhu – jako například řecké importy a bronzové nebo stříbrné předměty.⁴⁰ Jelikož na lokalitě bylo objeveno také velké množství jantaru, nabízela se také otázka kontaktů se severní Evropou. Toto téma rozvádí dále například srbský archeolog Aleksandar Palavestra.⁴¹ Díky prestižní pohřební výbavě vyvstává otázka kontaktů s kulturami v povodí řeky Vardar, kde byly objeveny pohřebiště s podobnou pohřební výbavou, nebo i kontakty s dalšími evropskými kulturami doby železné, pro které byly typické tzv. knížecí hroby, jako například kultura Glasinac nebo hroby z lokalit Novi Pazar a Pečka Banja. Tyto lokality a jejich nálezový celek dále rozebírá například srbský archeolog Rastko Vasić, který shrnuje výsledky výzkumů z těchto nalezišť.⁴² Oblastí Trebeniště a Ochridského jezera se zabývaly jak geologické výzkumy vedené například německou geoložkou Nadine Hoffmannovou nebo geologem Berndem Wagnerem zkoumající environmentální vývoj Ochridského jezera a jeho okolí,⁴³ tak i mezinárodní výzkum mezi badateli z pražské Univerzity Karlovy a makedonským Archeologickým muzeem se záměrem mikro-regionální studie s otázkami týkajícími se vzniku proto-států a tvoření identit a zároveň prozkoumání vývoje krajiny a osídlení v ní.⁴⁴

Výzkumy na Trebeništi se zabýval nizozemský archeolog Conrad M. Stibbe a v roce 2002 sepisuje důležitou knihu, která se této problematice věnuje. Stibbe se v publikaci zabývá obdobím exkavací od objevení lokality až po 70. léta 20. století a podává i současný (v době vydání publikace) stav a situaci lokality. Stibbe na publikaci spolupracoval s již zmiňovaným srbským archeologem Rastkem Vasićem, který shrnuje výsledky výzkumů na dalších balkánských lokalitách jako například Atenica nebo Pilatovići, na kterých byly také nalezeny

³⁹ GORI – IVANOVA 2017.

⁴⁰ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988.

⁴¹ PALAVESTRA 2018.

⁴² STIBBE – VASIC 2003.

⁴³ WAGNER et. al. 2017.

⁴⁴ VERČÍK et. al. 2018, 101.

prestižní předměty, například attické importy nebo bronzové nádoby datované do doby od 7. do 5. století př.n.l.⁴⁵

Vědecké otázky dále badatelé rozebírají a podávají nové závěry o nálezovém celku v katalogu, který vyšel k výstavě „100 years of Trebenishte“⁴⁶ uspořádané ke stoletému výročí lokality, na které byly artefakty poprvé kompletně vystaveny a vyhodnoceny. Na tvorbě katalogu i výstavy se podíleli jak badatelé z Bulharska, Srbska nebo Severní Makedonie ale i jiní evropští vědci.⁴⁷

Náplní této práce bude charakteristika teoretických přístupů badatelů při zpracovávání nálezového celku z pohřebiště Trebeništa, jako například kulturně-historický, procesuální, dalších teoretických přístupů. Dále také charakteristika metodických přístupů badatelů při vyhodnocování nálezového materiálu – tedy jak k materiálu přistupovali, jaké si kladli cíle a záměry, také jaký druh materiálu si během studování nálezového celku vybírali v rámci teoretického přístupu, kterým se řídili a dále i co bylo v rámci badatelských výkladů nezohledněné. Poslední část práce se bude zabývat porovnáním starších a novějších výzkumů a jejich interpretací o lokalitě a jejím nálezovém materiálu.

Abych dosáhla záměru a cíle této práce, budu ke zpracování publikací a témat přistupovat heuristicky. Nejdříve jsem si vytvořila přehled publikací, se kterými budu během psaní práce pracovat, dále se je pokusím rozřadit podle teoretických přístupů se záměrem zjištění, zda je dané rozdělení možné anebo zda „hranice“ předpokladů v tomto případě mizí, a porovnáám je s výklady obdobných nálezových kontextů střední Evropy a severního Řecka.

Cílem této práce bude shrnutí a přiblížení odlišných interpretací a přístupů archeologických expedic a jejich předpokladů. Dále také doplnění aktuálních diskusí o stavu bádání „bohatých“ balkánských hrobů.

⁴⁵ STIBBE – VASIC 2003, 121; 130.

⁴⁶ ARDJANLIEV *et. al.* 2018.

⁴⁷ ARDJANLIEV *et. al.* 2018, 12.

2 První interpretace a vyhodnocení nálezového materiálu

Během svého působení na lokalitě podává Karel Škorpil první interpretace nálezového celku. Pohřebiště zadatoval do 5.století př.n.l. a určil pohřbené za válečníky, díky zbraním a výzbroji, které byly nalezeny mezi pohřební výbavou. Díky ní také usoudil, že tito válečníci padli nedaleko v boji a byli pohřbeni naráz, jelikož po prozkoumání okolí se mu nepodařilo nalézt žádné osídlení, které by pohřebiště mohlo využívat.⁴⁸ Výzkum za účelem objevu sídliště prováděl podél silnice vedoucí z Ochridu na Kičevo, kde odkryl menší osmanskou mohylu o průměru 10,5 m a výšce 3 m.⁴⁹

S těmito informacemi pak dále pracoval Bogdan Filov při zpracovávání své publikace *Die archaische Nekropole von Trebenishte am Ochridasee*, kterou sepsal v Německu roku 1927.⁵⁰ Na publikaci pracoval devět let, v průběhu kterých nálezy rozdělil podle materiálu, ze kterého byly vyrobeny. Následně na jejich základě usoudil, že by se lokalita mohla datovat do konce 6. a začátku 5.století př.n.l.⁵¹ Předměty velmi pečlivě popisuje a hledá k nim paralely s nálezy jak z řeckých tak i z thráckých, severobalkánských a jihoitalských lokalit.

V publikaci rozebírá i další vědecké otázky – otázku sociálního postavení, kontaktů a také etnicity pohřebních jedinců. Objev lokality pokládá za velmi důležitý, jak z hlediska studia řeckého umění archaického období, tak i z hlediska výzkumů východních částí balkánského poloostrova, kdy odkazuje na výzkumy ve Waltschitrano nebo Duvanli a tvrdí, že nálezy z těchto lokalit jsou srovnatelné s nálezy z Trebeništy.⁵²

Bronzové prestižní nálezy analyzoval ve dvou skupinách. První vykazovala prvky řeckého vlivu, předměty se jevily jako výjimečně kvalitní a tvarem i dekorem připomínaly paralely na řeckých lokalitách. Původ těchto předmětů Filov označil buď za řecký nebo jihoitalský. K prestižním bronzovým předmětům patřily podle Filova kratér bez hrdla a uch z hrobu VI, sloupkový kratér, hydrie a trojnožky. Velký důraz klade na volutový kratér z hrobu I (č.13)⁵³, který je podle něj výjimečný nejen svým detailním zpracováním výzdoby, čímž poukazuje na speciálně odlité sošky krav⁵⁴ nebo medúz, ale i svou ojedinělostí, jelikož se z archaického období dochovalo málo takových exemplářů. Jeho analogií může být například bronzový kratér nalezený v Kampánii, který má stejnou velikost, nicméně jeho výzdoba

⁴⁸ CHUKALEV 2018, 28.

⁴⁹ CHUKALEV 2018, 28.

⁵⁰ CHUKALEV 2018, 28–29; FILOV 1927.

⁵¹ FILOV 1927a, 98.

⁵² FILOV 1927a, VII.

⁵³ Číslo předmětů odkazují na inventární čísla v katalogu *100 years of Trebenishte*.

⁵⁴ FILOV 1927a, 39.

vykazuje rozdíly, kdy například medúza na uchách nemá křídla.⁵⁵ Analogie výzdoby volutového bronzového kratéru Filov vidí i ve velkých řeckých pohřebních amforách z Boiótie. Jako hlavní příklad uvádí thébskou pohřební amforu, která se nyní nachází v pařížském Louvru. Amfora má podle Filova podobné reliéfní vyobrazení zvířat jako volutový kratér z Trebeništy.⁵⁶ Mezi prestižní bronzové nálezy patří i bronzová oinochoé (č.16) z hrobu I, která podle Filova se svým zpracováním výzdoby uch vykazuje typické znaky staršího archaického období.⁵⁷ Ucho nádoby tvoří postava mladíka, který má parukovité vlasy, oddělené příčnými rýhami a velké oči. Motiv mladíka jako ataše byl podle Filova velmi oblíbený a analogie vidí například v chronologicky mladší nádobě ze Sala Consilina v Lukánii. V detailech ale zpracování postav vykazuje vždy stylové odlišnosti, a proto nelze předpokládat, že jejich výroba probíhala v úzce propojených výrobních centrech. Motiv se tudíž postupem času populárnějším a později se stal běžným například pro řeckou produkci kovových nádob.⁵⁸

Druhou skupinou bronzových nálezů byla dle Filovovy kategorizace skupina „méně kvalitních“ předmětů. Filov zde používá termín „griechisch-barbarisch“, který vysvětluje tak, že předměty jsou ovlivněny řeckým uměním, ale nejspíše byly vyrobeny v rámci lokální produkce. Proto se předměty projevují svou „nevalnou“ kvalitou. K této skupině se řadí například helmy ilyrského typu, které byly nalézány nejen na dalmátském pobřeží, ale také i v Egyptě, proto helmy označuje za „exportní“ typ. Mimo helmy se k této skupině se také řadí bronzová amfora z hrobu II,⁵⁹ jejíž spodní části uch jsou tvořeny volutovými palmetami, které následně přecházejí do hadích hlav, o kterých Filov tvrdí, že jsou zpracovány velmi obecně a bez jakýchkoli větších detailů.⁶⁰ Do této skupiny patří i trojnožky⁶¹, jejichž výzdoba vykazuje kombinaci řeckých prvků s „barbarskou“ geometrickou výzdobou. Kontrast mezi těmito dvěma skupinami představuje právě na odlišnostech v kvalitě zpracování mezi trojnožkou z první skupiny a trojnožkami ze skupiny druhé.⁶²

Další analyzovanou skupinou jsou stříbrné jehlice a drobné šperky. Filov je dále dělí na další skupiny – jehlice se spirálovitou hlavičkou, jehlice s hlavičkou ve tvaru písmene omega a jiné. Styl jehlic se spirálovitou hlavičkou se podle Filova zachoval od pozdní doby bronzové.⁶³ U jehlic s hlavičkou ve tvaru písmene omega vidí paralely s bronzovými a stříbrnými jehlicemi,

⁵⁵ FILOV 1927a, 42.

⁵⁶ FILOV 1927a, 46.

⁵⁷ FILOV 1927a, 60.

⁵⁸ FILOV 1927a, 61.

⁵⁹ FILOV 1927a, 98.

⁶⁰ FILOV 1927a, 59–60, Abb. 62.

⁶¹ FILOV 1927a, 70–75, Abb. 72–83.

⁶² FILOV 1927a, 98.

⁶³ FILOV 1927a, 35.

které byly často nalézány od Bosny po Soluň⁶⁴, a staví se k názoru, že byly vyrobeny v rámci lokální produkce.

Zlatým předmětům Filov přisuzuje pouze pohřební funkci z důvodu tenkosti plechu, ze kterého byly vyrobeny. Analogie výzdoby zlatých předmětů, a především pak plíšků, vidí v korintské vázové produkci 7.století př.n.l., jelikož jsou dekorovány rosetami, lotosovým květem a navzájem propletenými pásy.⁶⁵

Vysvětlení, jak se konkrétně které předměty používaly, nicméně činí velké problémy, kromě pohřebních masek, které jsou podle Filova určeny přímo pro pohřeb. Masky se vyznačují velmi pečlivým zpracováním detailů a exemplář z hrobu I se od již známých zlatých pohřebních masek liší přidáním mouchy u kořene nosu, pro níž Filov nevidí žádné obdoby.⁶⁶ U popisu předmětů se Filov pozastavuje, kromě masek i u zlatého pektorálu, jehož výzdobu se dvěma lvy porovnává s reliéfem na mykénské Lví bráně a rozebírá podobnosti s vyobrazením lvů. O spojitosti s Mykénami ale pochybuje a tvrdí, že zde nevidí zcela jasnou paralelu, kvůli velkému časovému rozptylu a také rozdílnosti stavby hrobů.⁶⁷ Jiná situace je pak na thráckých lokalitách, o kterých Filov píše na začátku své publikace. Nálezy z těchto lokalit poukazují na „thrácko-mykénské“ vztahy, jelikož vykazují nápadnou podobnost s artefakty z Mykén. Jako příklad těchto vztahů udává tholos z Lozengradu (dnešního Kırklareli).⁶⁸

Teorie „thrácko-mykénského“ vztahu nebyla mezi bulharskými badateli ničím novým. Hypotézu rozvinul již bulharský historik a archeolog Gavril Katsarov, „otec“ bulharské thrakologie.⁶⁹ Podle něj se „thrácko-mykénské“ vztahy vyvinuly v době bronzové, v Thrákii nicméně přetrval mykénský vliv až do klasického období.⁷⁰ Toto tvrzení bylo podpořeno právě Filovovými výzkumy bulharských tholosových hrobek.⁷¹ Chronologickou nepřesnost Filov vysvětloval zachováním mykénských architektonických prvků, které řecký svět „opustil“ v době železné. Právě teorie o thráckém zachování starobylých rysů mykénské civilizace se stala jedním ze základních dogmat thráckých studií v Bulharsku.⁷²

V odpovědi na otázku sociálního postavení a etnicity pohřbených jedinců se nakonec shoduje se Škorpilem⁷³, tedy že se mohlo jednat o válečníky, kteří byli pohřbeni na místě,

⁶⁴ FILOV 1927a, 34–35.

⁶⁵ FILOV 1927a, 97.

⁶⁶ FILOV 1927a, 13.

⁶⁷ FILOV 1927a, 26.

⁶⁸ FILOV 1927a, VIII.

⁶⁹ DASKALOV – VEZENKOV 2013, 81.

⁷⁰ KATSAROV 1930, 534.

⁷¹ DASKALOV – VEZENKOV 2013, 85.

⁷² DASKALOV – VEZENKOV 2013, 84–85.

⁷³ CHUKALEV 2018, 28.

jelikož nebylo v okolí nalezeno žádné chronologicky odpovídající osídlení.⁷⁴ Filov nicméně uvádí i jiné teorie⁷⁵ – tedy, že by se mohlo jednat o místní náčelníky, kteří byli ale vysoce helénizovaní, nebo že se jednalo o řecké osadníky, kteří se ale dostali až příliš daleko. Nakonec se ale přiklání ke Škorpilově teorii a tedy, že šlo nejspíše o řecké žoldáky, kteří zde bojovali pro makedonské náčelníky. Filov se odkazuje na tvrzení Thukydida⁷⁶, který zmiňuje řecké žoldáky na straně makedonského krále Perdikka II. během tažení proti Athénám (Thúkydides, *Hist IV*, 124).

Empirické posuzování materiální kultury, podle níž jsou určována etnika a kulturní uskupení, je jedním z rysů kulturně-historického přístupu,⁷⁷ který se vyvinul v průběhu 19.století v Německu. Toto paradigma, které bylo během 20.let minulého století v jihovýchodní Evropě dominantní,⁷⁸ také klade silný důraz na odkazování na antické autory, podle jejichž pramenů jsou pak definována etnonyma. Změny v materiální kultuře jsou vysvětlovány migracemi populací.⁷⁹ V mnoha případech byl tento přístup zneužit ve prospěch politických uskupení, kdy byl například využíván jako důkaz přímé kulturní a etnoznácké vazby mezi pravěkou/starověkou populací a moderními národy. Příkladem tohoto fenoménu je teorie tzv. sídlištní archeologie německého klasického filologa a archeologa Gustafa Kossiny a její využití NSDAP.⁸⁰

⁷⁴ FILOV 1927a, 3.

⁷⁵ FILOV 1927a, 107.

⁷⁶ FILOV 1927a, 107.

⁷⁷ CLEMENTI 2019, 133.

⁷⁸ GORI – IVANOVA 2017, 5.

⁷⁹ TRIGGER 2007, 232.

⁸⁰ TRIGGER 2007, 240.

3 Další interpretace nálezového celku – srbské výzkumy

Jak již bylo v úvodu zmíněno, po první světové válce připadl Ochridský region Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. V roce 1930 zahájil na lokalitě výzkumy srbský archeolog Nikola Vulić, který se ve středním Balkánu podílel na mnoha výzkumech jak předřímských, tak i římských památek, jako například na odkrytí římského divadla ve Scupi.⁸¹ Jedním z důvodů pokračování výzkumů na Trebenišťe byla Vulićova hypotéza, že lokalita nebyla bulharským výzkumem řádně probádána a jako doklad například uvádí, že vzdálenost mezi jednotlivými hroby je příliš velká (kolem 6 m), a že šest hrobů bylo v řadě za sebou a sedmý vybočoval. Vulić si na základě tohoto zjištění vytvořil domněnku, že se jedná o začátek ještě neobjevené řady hrobů.⁸² A právě tato domněnka se ukázala jako pravdivá, jelikož roku 1932 odkrývá hrob s další zlatou pohřební maskou, který označil jako hrob VIII. Pohřební výbavu tohoto hrobu tvořily mimo masky také zlaté sandály (č. 98–99) a tepaný zlatý plech ve tvaru pravé rukavice (č. 100), které jsou zdobeny motivy medúzy a sfingami. Kromě těchto předmětů skýtala pohřební výbava hrobu VIII také bronzový volutový kratér (č.134), který byl opět dekorován motivem medúzy a jezdců (č.134).⁸³

Co se týče závěrů a interpretací tohoto výzkumu, Vulić se k otázce a sociálního postavení staví odlišně než Filov. Vulić ve svých zprávách tvrdí, že lokalita sloužila jako pohřebiště jak pro lokální aristokracii, tak i „běžné“ obyvatelstvo, což dokládá nálezy „chudých“ hrobů, které neobsahovaly tak prestižní pohřební výbavu jako dříve objevené hroby.⁸⁴ Tyto nově odkryté hroby se nacházely zhruba 100 m od dříve odkrytých „bohatých“ hrobů (obr. 2). Vulić jim nicméně dále nevěnuje příliš pozornosti a ve svých zprávách uvádí jen výčet předmětů, které z nich pochází.⁸⁵ Pohřební výbavu těchto „chudých“ hrobů tvořily například náramky, puklice na štít, spony, hroty oštěpů, lokální keramika a malé množství jantaru.⁸⁶

Jako další doklad toho, že pohřebiště nebylo jednorázové, uvádí i objev hrobů IX, X a XII, ve kterých nebyly objeveny žádné zbraně. Nicméně se podařilo nalézt další zlatou pohřební masku společně s jehlicemi, náušnicemi a dalšími předměty, dle kterých Vulić usoudil, že by se mohlo jednat o hrob ženy. Jeho teorii podpořil fakt, že v hrobu X se dochovaly kosterní pozůstatky, které byly následně antropologickými analýzami určeny za ženské.⁸⁷

⁸¹ VULIĆ, 1935, 749–750.

⁸² KRSTIĆ 2018, 33.

⁸³ KRSTIĆ 2018, 45–46.

⁸⁴ VULIĆ 1934, 89.

⁸⁵ STIBBE – VASIC 2003, 34.

⁸⁶ KRSTIĆ 2018, 39.

⁸⁷ VULIĆ 1933a, 165.

Analýzy byly provedeny v roce 1934 srbským antropologem Šhljivićem, který se zaměřil na lýtkové a holenní kosti, jelikož byly nejlépe zachované. V závěru své zprávy potvrzuje Vulićovu teorii, tedy že kosti patří mladé ženě, která se dožila 21-23 let a v dětství trpěla křivicí.⁸⁸

Objev ženských hrobů zcela změnil situaci kolem identity jedinců pohřbených s prestižní pohřební výbavou. Vulić tedy uvažuje tak, že pohřebiště bylo po delší dobu, od 7. do 4./3. století př.n.l.,⁸⁹ využíváno místními ilyrskými náčelníky⁹⁰ a nemohlo tedy sloužit jako jednorázové místo věčného odpočinku řeckých žoldnérů, jak tvrdil Filov.

S otázkou osídlení se také kromě zmiňovaných německých exkavací v pevnosti St. Erasmo pojí i Vulićův výzkum ve vesnici Gorenci. Vulić se domníval, že by se osídlení mohlo nacházet na místě dnešní vesnice, kde při výzkumech narazil na zdi opevnění. Nic víc ale nebyl schopen zjistit, kvůli malému množství nálezů.⁹¹

Vulić si tedy pokládá podobné výzkumné otázky jako Filov, nicméně jejich závěry se liší. Vulić, stejně jako Filov, od sebe odděluje kovové předměty.⁹² Na rozdíl od Filova ale podrobně popisuje nalezené attické importy černofigurové keramické produkce. U kyliku (č. 224) z hrobu XIII popisuje například podrobně jeho výzdobu a rozpoznává na něm motiv Sirény mezi berany.⁹³ Oba badatele zajímá otázka společenského postavení a etnicity pohřbených a jejich odlišné závěry pak vycházejí z odkrytého nálezového celku. Nicméně typologie a rozdělení předmětů do kategorií podle materiálu, ze kterého byly vyrobeny, je u obou stejná. Poukazování na otázku etnicity a identity, určování příslušnosti ke kulturnímu uskupení podle znaků nálezového celku je jedním z rysů kulturně-historického přístupu.

⁸⁸ SCHLYVITCH 1938, 274.

⁸⁹ LJUBOMIROVIĆ 2018, 252.

⁹⁰ VULIĆ 1932, 41.

⁹¹ VULIĆ 1933b, 464.

⁹² VULIĆ 1933, 9.

⁹³ VULIĆ 1934, 95.

4 Makedonský výzkum a jeho interpretace

Na výzkumy Nikoly Vuliće navazují v 50. letech archeologové Jože Kastelić a Vasil Lahtov. Důvodem exkavací bylo jak vytvoření plánu pohřebiště, tak i kontrola jeho stavu, jelikož v blízkosti nedaleké pevnosti Trebeništy Kale probíhaly od dob Vulićových výzkumů ilegální výkopy.⁹⁴

Lahtov po výzkumech na Trebeniště přistupuje k tématu ze široka a ve své disertační práci vytváří celý pojem trebeništské kultury. Badatelé podle Lahtova nevidí širší souvislosti a podobnosti na jednotlivých nalezištích a zabývají se pouze ojedinělými problémy. Lahtov do trebeništské kultury započítává celkem 99 lokalit, které se nachází jak v Makedonii, tak i v severním Řecku, západním Balkánu a Albánii. Kultura by se tak měla rozprostírat na západě k Jaderskému moři, na severu tvořila hranice kultury linie Budva v Černé hoře a Bosilegrad v Srbsku a na východě se rozprostírala k ústí řeky Struma (obr. 6).⁹⁵

Lahtov rozebírá otázky kontaktů, identity, zkoumá i pohřební ritus, vzhled sídlišť a domů a také i celkovou chronologii kultury. V otázce kontaktů kultury vychází z klasifikace nalezených předmětů, u kterých pozoruje buď místní nebo „cizí“ znaky. Z nálezů, které vykazují znaky místní produkce jmenuje například spony, které rozděluje na dalších 5 podtypů, dále náušnice, které jsou, podle jejich jednoduchého tvaru a výzdoby, zcela lokální.⁹⁶ „Cizí“ znaky řecké produkce pozoruje logicky u řeckých importů, nicméně se u této kategorie pozastavuje a rozděluje předměty na ty, které byly vyrobeny v řeckých dílnách pro místní poptávku a ty, které byly vyrobeny v dílnách trebeništské kultury a napodobovaly řeckou produkci. Předměty, které byly vyrobeny v řeckých dílnách jsou často vyrobeny z drahého kovu a disponují složitými technikami výzdoby, jako například filigránem. Výrobky, které imitují řeckou produkci dle Lahtova postupně přejímají nepůvodní znaky, které pak v lokální výrobě a produkci „zdomácní“. Mezi tyto předměty patří například obloukovité spony s dvojitou smyčkou (zweischleifigen Bogenfibeln), oštěpy nebo rituální pohřební předměty – zlaté masky, sandály a rukavice.⁹⁷

Dále se věnuje i všemi předcházejícími badateli rozebírané otázce identity a etnicity pohřbených.⁹⁸ V souvislosti s touto problematikou zkoumá i otázku etnicity starověkých Makedonců, jelikož vznik této říše začíná ještě za časů trebeništské kultury. Lahtov podle výpovědí antických autorů, Homéra a Hérodota, usuzuje, že by se mohlo jednat o jihoilyrské

⁹⁴ STIBBE – VASIC 2003, 43.

⁹⁵ LAHTOV 1965, 180–181.

⁹⁶ LAHTOV 1965, 195.

⁹⁷ LAHTOV 1965, 198.

⁹⁸ LAHTOV 1965, 207.

kmeny, které by mohly být nositeli této kultury. Jelikož vykazuje znaky různých materiálních kultur, nelze tedy trebeništskou kulturu považovat za kulturu jednoho kmene. Lahtov tvrdí, že: „Doch ist sie nicht allgemein illyrisch, denn keine unserer vorgeschichtlichen Kulturen deckt sich in einem weiteren Sinn genommen mit bestimmten ethnischen Grenzen“ a dodává, že kmenové vazby nejsou ve starověku nijak zvlášť silné a tím pádem se nejedná ani o typicky řeckou a ani o zcela ilyrskou kulturu.⁹⁹

Lahtov udává i chronologický rámeček kultury, který staví na čtyřech aspektech, tj. archeologický materiál z hrobů kultury, typologické paralely nálezů na sousedních lokalitách, řecké importy a také politické, ekonomické a kulturní procesy, které v oblasti kultury probíhaly. Na základě archeologického materiálu a historických zdrojů se dá dle Lahtova chronologie kultury rozdělit do tří fází. První fáze, kterou označuje jako I, je „nejchudší“ na archeologický materiál. Spadají sem například hroby z Prilepu I. Fáze I odpovídá řeckému submykénskému a protogeometrickému období a absolutně se dá tato fáze zadatovat do let 1150-800 př.n.l. Druhou fází rozděluje Lahtov na dvě podfáze, IIa a IIb s absolutní datací 800-600 př.n.l. V této fázi zažívá kultura první rozkvět, sídliště se rozrůstají a opevňují se. Třetí fází rozděluje Lahtov na tři podfáze s datací 600-325 př.n.l. Do první podfáze, IIIa, zařazuje Lahtov „chudé“ hroby na Trebeništi, na kterou pak navazuje podfáze IIIb, která se vyznačuje jakýmsi druhým rozkvětem. Lahtov sem řadí „knížecí“ hroby na Trebeništi a také začátek imitace řecké produkce. Paralelně k období IIIb probíhá například konec řeckého archaického a začátek klasického období nebo doba halštatská D2. Podfáze IIIc je charakteristická pozvolným přechodem k helénistické kultuře, což je vidět například na postupném opouštění lokálních prvků a také na jakémsi pomyslném vrcholu imitace řeckých výrobků.¹⁰⁰

Lahtov tedy k problematice přistupuje s větším nadhledem než předchozí badatelé, na rozdíl od Filova a Vuliće vytváří na základě podobností archeologického materiálu z lokalit v Albánii, Makedonii a Řecku celý pojem trebeništské kultury. Další novum, které Lahtov přináší, je první kompletní plán lokality a také první celkovou datací lokality. Kultura má tedy kontinuitu od konce doby bronzové přes její největší rozkvět na přelomu 6.-5.století př.n.l., do kterého se řadí právě „knížecí“ hroby na Trebeništi až po postupný přechod do helénistické kultury.

Po těchto výzkumech na lokalitu přichází v 70. letech 20. století z důvodu stavby nové silnice z Ochridu na Kičevo noví badatelé, archeologové Vlado Malenko a Pasko Kuzman.¹⁰¹

⁹⁹ LAHTOV 1965, 207–208.

¹⁰⁰ LAHTOV 1965, 201–205.

¹⁰¹ STIBBE – VASIC 2003, 49.

Malenko a Kuzman provádí výzkum na dvou částech lokality – Tri Čeljusti a Vrtulce.¹⁰² Na další části lokality, Suva Češme, byly předchozími výzkumy odkryty „knížecí“ hroby. Konečnou zprávu z výzkumů následně v 80. letech 20. století sepisuje Pasko Kuzman, ve které popisuje, že jednotlivé části jsou od sebe vzdáleny přibližně 200 m a lokalita tak nabývá na délce zhruba 210 až 230 m (obr. 2).¹⁰³ Na těchto částech byly odkryty především hroby se „skromnější“ pohřební výbavou. Ve své zprávě Kuzman rozebírá nejen typologii nálezů a jejich analogie, otázky etnicity zemřelých, ale věnuje se také chronologii lokality a otázkám sociální struktury, jejímž odrazem je i postavení hrobů.

Co se týče typologie nálezů, Kuzman je rozděluje podle materiálů, ze kterých byly vyrobeny. Pozastavuje se u bronzových předmětů, konkrétně u dvojitých jehlic se dvěma uzly, jelikož tento typ řadí mezi nejcharakterističtější ilyrské jehlice, které byly objeveny například v jeskyni Zlot v Srbsku nebo v Beranći a Dolno Orizari v Makedonii.¹⁰⁴ Další skupinou nálezů, nad kterou se Kuzman pozastavuje, je velké množství keramické produkce, jak celých nádob, tak i střepů. Právě v severním sektoru Tri Čeljusti, oblasti XVII, byla odkryta největší část keramické produkce, z čehož Kuzman usuzuje, že jde o místo, kde docházelo k rituálnímu rozbíjení nádob.¹⁰⁵ Většina keramiky, kterou Kuzman popisuje, je součástí lokální produkce, nicméně v hrobech byly výjimečně nalezeny i řecké importy. Důležitý je pak skupinový hrob 17, ve kterém byl mezi pohřební výbavou nalezen i attický kantharos s nápisem Panos, u kterého Kuzman sleduje analogie například s nádobami, které byly nalezeny na lokalitách u Černého moře.¹⁰⁶ Objev keramické produkce v oblastech Tri Čeljusti a Vrtulka je také důležitý svou ojedinělostí, jelikož nálezový materiál je z tohoto období v regionu nedostatečný – buď jsou nalézány keramické produkty chronologicky starší, z doby bronzové, nebo mladší, z období helénismu. Kuzman proto nálezový materiál porovnává s ostatními lokalitami datovanými od 6.-5.století př.n.l., jako například Rechica¹⁰⁷ nebo Radolišta.¹⁰⁸

Na základě předmětů z pohřební výbavy usuzuje, že by zemřelí mohli být ilyrského původu a jelikož hroby vykazují podobnost s „chudými“ hroby objevenými předchozími výzkumy, mohlo by se jednat o jedince ze stejného osídlení.¹⁰⁹ Předměty, ze kterých tak usuzuje, jsou například bronzové jehlice s dvojitým dřikem a dvěma oušky (č.253, 264), které

¹⁰² KUZMAN 1985, 59.

¹⁰³ KUZMAN 1985, 61.

¹⁰⁴ KUZMAN 1985, 61–62.

¹⁰⁵ KUZMAN 1985, 65.

¹⁰⁶ KUZMAN 1985, 66.

¹⁰⁷ LAHTOV 1965, 48–78.

¹⁰⁸ POPOVIĆ 1958.

¹⁰⁹ KUZMAN 1985, 66.

jsou typické pro ilyrskou kulturu, dále také náramky s překříženými konci ve tvaru hadů (č.237), které jsou charakteristické jak pro ilyrskou kulturu, tak i pro oblast střední Evropy od doby bronzové po dobu železnou.¹¹⁰ Dalšími předměty, podle kterých Kuzman přisuzuje pohřebiště ilyrské kultury, je lokální keramika. Lokální keramickou produkci tvoří především jednoduché misky a nádoby s uchy vytaženými nad okraj (č.250).¹¹¹

Také se zabývá otázkou etnicity pohřbených v hrobech s prestižní pohřební výbavou, ke které se vyjadřuje následovně: „*The abundance of metal and ceramic objects is in many ways characteristic of the Illyrian peoples. Also, the interpretation of the origin of the so called, „princely graves“ has definitely been accepted as valid. In the second half period of the 6th century B.C., the local men of power, as members of a separate class, distinguished themselves from their fellow tribesmen not only through their wealth and position but their funerals and style of burial as well. This, as a matter of fact, explains the spatial distance between the rich graves from Suva Cheshma and the poor ones from Tri Cheliusti and Vrtulka.*“¹¹² Kuzman se tedy přiklání k teorii Vuliće o lokální ilyrské aristokracii, která na pohřebišti pohřbívala společně s „běžným“obyvatelstvem. Lokální náčelníci nicméně cítili potřebu se od jedinců s nižším sociálním statutem odlišit a tomu napovídá i vzdálenosti mezi Suva Češmou a oblastmi Tri Čeljusti a Vrtulka. V otázce sídliště, které by mohlo toto pohřebiště využívat, se opět přiklání k Vulićově teorii a tedy, že osídlení by se mohlo nacházet poblíž Gorencii a fakt, že Vulić zde objevil postupem času římské lázně, Kuzmana utvrzuje ve správnosti této teorie. Oblast byla totiž osídlena po velmi dlouhou dobu, ještě před římskou kolonizací a jeho osídlení trvalo až do středověku.¹¹³

Dále rozebírá i otázku sociální struktury, která je skrze „chudší“ hroby viditelná. Toto tvrzení dokládá tím, že hrob 1 má dominantní pozici a je ve středu ostatních hrobů. Kuzman uvádí, že by se mohlo jednat o hrob *pater familias*.¹¹⁴ Rozdíly ve společenském postavení mezi pohřbenými jedinci lze také vidět na pohřební výbavě zmiňovaného skupinového hrobu 17, jejíž součástí byly například importy řecké keramické produkce, dva železné prsteny a pět hrotů oštěpů.¹¹⁵ Kuzman uvádí, že by se mohlo jednat o hrob tří válečníků, kteří byli pohřbeni společně.¹¹⁶

¹¹⁰ KUZMAN 1985, 63.

¹¹¹ KUZMAN 1985, 65.

¹¹² KUZMAN 1985, 68.

¹¹³ KUZMAN 1985, 69.

¹¹⁴ KUZMAN 1985, 67.

¹¹⁵ KUZMAN 1985, 64.

¹¹⁶ KUZMAN 1985, 68.

Kuzman zasazuje lokalitu do období od 7. století do konce 4. nebo začátku 3. století př.n.l., což dokládá mimo dataci nálezů i orientací uložení pohřbených v hrobech. Předchozí badatelé jako například Filov a Vulić určovali orientaci uložení v hrobech jako V-Z, nicméně podle Kuzmana byla tato orientace ustanovena jako pravidlo až v 6.století př.n.l., do kterého se datují „bohaté“ hroby na Trebenišťe. Hroby objevené Malenkem a Kuzmanem ale mají odlišné orientace, a tudíž jsou nejspíše staršího data než „knížecí“ hroby.¹¹⁷ Dolní chronologickou hranici pak dokládá pohřební výbavou z hrobu 17, kterou datuje právě do přelomu 4. a 3.století př.n.l.¹¹⁸

Makedonský výzkum v 70. letech 20. století přinesl nové poznatky o sociálním charakteru pohřebiště. Malenko a Kuzman odkryli celkem 23 nových hrobů s kosterními pozůstatky 31 osob. Tyto hroby jedinců s nižším sociálním statutem mají svou sociální hierarchii, která se projevuje jak pohřební výbavou, tak i rozmístěním hrobů. Pohřební výbava jedinců s vyšším společenským postavením v této kategorii hrobů se skládá především z řeckých keramických importů. Pohřební výbavu jedinců nižšího společenského postavení pak tvoří lokální keramická produkce nebo jiné předměty, které nedosahují takové kvality jako u „knížecích“ hrobů. To se týká například bronzových nebo železných předmětů.¹¹⁹

Co se týče stále opakované otázky etnicity pohřbených, Kuzman uvádí, že zemřelí byli nejspíše ilyrského původu. Také tvrdí, že je nutné hledat řešení právě k problematice etnické identity pohřbených bez jakýchkoli romantických nacionalistických představ badatelů. Uvádí příklad v té době nově odkrytých hrobů v řeckém Sindu, ve kterých byly mimo jiné objeveny i zlaté pohřební masky, které byly datovány do 6. nebo 5.století př.n.l. Na tomto příkladě kritizuje romantické interpretace Ekaterini Despini, která i přes zamítání ostatních badatelů tvrdí, že masky jsou pokračovateli mykénské kultury.¹²⁰

¹¹⁷ KUZMAN 1985, 67.

¹¹⁸ KUZMAN 1985, 68.

¹¹⁹ STIBBE – VASIC 2003, 50.

¹²⁰ KUZMAN 1985, 69.

5 Interpretace nálezového celku z Trebeniště po třech hlavních etapách

Touto částí bych chtěla navázat na můj popis tří předchozích etap výzkumů na Trebeništi. Budu se zde věnovat dalším interpretacím nálezového celku z lokality, způsobu bádání a sledovat vývoj v kladení jednotlivých vědeckých otázek. Také budu rozebírat jaké otázky si badatelé kladli či nekladli nebo jak k otázce přistupovali. V rámci rozboru jednotlivých závěrů jsem zvolila chronologický postup, jelikož tak navážu na interpretace vědeckých otázek předchozích výzkumů a také bude lépe viditelný vývoj bádání a interpretací nálezového celku. Zabývat se budu otázkou pohřbů a společenského postavení jedinců pohřbených na lokalitě, dále otázkou jejich etnicity a také otázkou kontaktů „trebeništské“ komunity se sousedními i vzdálenějšími komunitami. Tyto otázky jsem zvolila z toho důvodu, že se o ně badatelé často zajímají a také proto, že skrze jejich odpovědi na tyto otázky lze jejich přístup lépe popsat a kategorizovat. Je zároveň důležité zmínit, že otázky a jejich odpovědi na ně jsou často velmi široké a někdy se překrývají. Proto věřím, že bude tento výběr otázek vhodný k vytvoření celkového závěru o bádání a interpretacích nálezového celku na Trebeništi. Na konci každé podkapitoly pak podám shrnutí těchto informací, ve kterém bude lépe viditelný vývoj bádání jednotlivých otázek.

5.1. Otázka pohřbů a sociálního statusu

V této podkapitole se budu zabývat tím, jak se badatelé stavěli k otázce projevu sociálního postavení na Trebeništi a jaké závěry si vyvozovali z podobností pohřbů na Trebeništi s ostatními balkánskými i nebalkánskými nekropolemi. Tyto podobnosti byly především v pohřební výbavě zesnulých – bronzové nádoby, řecké importy, velké množství jantaru ale i zlaté pohřební plíšky ve tvaru masek, rukavic a sandálů. Hroby a pohřby se nicméně lišily svou stavbou a ritem. Autoři tedy při svých interpretacích společenského postavení vycházeli nejčastěji z pohřebních výbav, méně pak z hrobové architektury a pohřebního ritu. Někteří autoři pak často odkazují na vztahy a obchodní kontakty komunit s okolními oblastmi. Komunity se podle těchto interpretací vyvíjí v novou vládnoucí kmenové aristokracii.

Obchodním kontaktům s Řeckem v rámci vývoje balkánských komunit dává velkou důležitost srbský archeolog Rastko Vasić.¹²¹ Ten uvádí, že díky tomuto obchodu se v 6.-5. století př.n.l., kdy obchodní vztahy byly mezi těmito oblastmi nejsilnější, prochází místní komunity významnou ekonomickou i politickou změnou. V tomto období totiž dochází k vytvoření nové kmenové aristokracie, která podle Vasiće chtěla přerušit vztahy s jinými

¹²¹ VASIĆ 1983.

„barbarskými“ komunitami.¹²² To pak vedlo k ještě většímu zájmu Řeků obchodovat s těmito komunitami. Daná změna v politické a ekonomické sféře se pak projevila na pohřbech vládnoucích jedinců. V těch se často vyskytují například bronzové nádoby, které jsou dle Vasiće jedním z nejcharakterističtějších projevů řeckého vlivu společně s řeckými keramickými importy.¹²³ Vasićovým interpretacím obchodních vztahů se budu věnovat dále v podkapitole věnující se otázce kontaktů.

Srbský archeolog Aleksandar Palavestra¹²⁴ se k problematice staví vcelku odlišně a téma pojímá více zešíroka. Zkoumá totiž vztahy mezi balkánskými hroby a porovnává je s „knížecími“ hroby ve zbytku Evropy. Sleduje změnu v pohřbívání v rané době železné po celé Evropě a uvádí, že fenomén „knížecích“ hrobů se v této době vyskytuje od Thrákie až po Lamanšský průliv. Podobnosti pozoruje na velkoleposti hrobů a také na opulentní pohřební výbavě.¹²⁵ Dále se pak zaměřuje na oblast tehdejší Jugoslávie, o které tvrdí, že se jedná o území, kde se nejspíše setkávaly různé kulturní vlivy, což se pak projevilo na rozmanitých pohřebních výbavách komunit, které v této oblasti sídlily. Za jeden z nejzajímavějších příkladů uvádí pohřebiště na Trebenišťe. Uvádí, že pravděpodobně jde o hroby velmi vážených osob, nejspíše kmenových vůdců. Na základě ostatních badatelských interpretací tvrdí, že jde o ploché hroby, jelikož zde není patrná žádná mohyla, na rozdíl od většiny jiných takto „bohatých“ balkánských pohřebišť.¹²⁶ Stavbě mohyl na pohřebištích na středním Balkánu se pak Palavestra věnuje dál, kdy tvrdí, že „knížecí“ hroby souvisí s dlouhodobou pasteveckou tradicí. Mohylníky byly stavěny na místech, která byla vhodná pro pastviny – tedy na nízkých svazích nedaleko údolí řek nebo na úpatí hor. Tyto hroby tudíž sloužily jako orientační a hraniční body, kterými pastevecké komunity označovaly rozlohu svého území.¹²⁷ Podle Palavestry jsou tedy „knížecí“ hroby velmi důležité, jelikož reflektují změny v sociální struktuře balkánských komunit. Píše, že pohřební ritus v tomto případě závisí čím dál více na společenském postavení, majetku a autoritě pohřbívaného. Tyto hroby jsou také podle Palavestry dokladem toho, že tradiční způsob života stále více ustupoval novým životním a společenským formám nové vládnoucí vrstvy kmenových vůdců. Ti svými pohřby vyjadřovali své společenské postavení a moc.¹²⁸

¹²² VASIĆ 1983, 193.

¹²³ VASIĆ 1983, 189, 193.

¹²⁴ PALAVESTRA 1984.

¹²⁵ PALAVESTRA 1984, 8.

¹²⁶ PALAVESTRA 1984, 15.

¹²⁷ PALAVESTRA 1994, 51.; BABIĆ – PALAVESTRA, 2018, 189.

¹²⁸ PALAVESTRA 1984, 97.

K odlišnému závěru docházejí českoslovenští badatelé Jan Bouzek a Iva Ondřejová ve svém článku, který pojednává o míře akulturace obyvatelstva komunit sousedících s Řeckem.¹²⁹ Konkrétně se zabývají nekropolemi Trebeništou, Sindem a Duvanli. Badatelé uvádějí, že právě „bohaté“ pohřby se staly znakem společenského postavení ve společnostech, které zaznamenaly společenský a ekonomický vývoj. Označují pohřbené za válečníky, jejichž hroby jsou charakteristické právě drahými zbraněmi, šperky a okázalým pohřebním ritem. Se symboly svého společenského postavení pak byli příslušníci této komunity pohřbeni.¹³⁰

Teorie o válečnících byla dále rozváděna například srbským archeologem Milutinem Garašaninem, který se zabýval významem pohřebních masek v makedonských „knížecích“ hrobech.¹³¹ Dochází k závěru, že masky jsou nejspíše symbolem společenského postavení pohřbených. Dále hypoteticky uvažuje nad sociálním statutem každého zesnulého v „bohatých“ hrobech na Trebeništi (obr.7). V první řadě hrobů jsou na základě pohřební výbavy nejspíše pohřbeni muži (válečníci) v čele s náčelníkem z hrobu V.¹³² Hrob V označuje Garašanin za náčelnický proto, že se nachází uprostřed první hrobové řady.¹³³ Ve třetí řadě se pozastavuje u hrobu IX, který sice disponuje zlatou pohřební maskou, nicméně ne bronzovým kráterem, který je podle Garašanina společně s maskami důležitým ukazatelem společenského postavení. Na místo nádoby byly v hrobu nalezeny železné kleště a výhňová lopatka nebo kovářská lžice (obr. 8). Garašanin pohřbeného z tohoto hrobu na základě pohřební výbavy interpretuje jako příslušníka vládnoucí vrstvy, který měl na starosti řemeslo a hospodářství.¹³⁴

Nizozemský archeolog Conrad M. Stibbe ve své knize o výzkumech na Trebeništi¹³⁵ rozvádí problematiku pohřební konstrukce a pohřebního ritu na lokalitě. Tvrdí, že se o hrobové konstrukci „knížecích“ hrobů dá říct jen „pramálo“ kvůli nedostatečné dokumentaci.¹³⁶ Nejistá situace je také kolem pohřebního ritu, jelikož rozložení pohřební výbavy a velké rozměry pohřebních jam, které se většinou pokládají za hroby určené pro kostrový pohřeb, téměř neobsahovaly žádné kosterní pozůstatky. Stibbe v tomto kontextu uvádí interpretaci makedonského archeologa Dragiho Mitrevského, který považuje tyto prvky při absenci kosterních pozůstatků za pravděpodobný příklad kremace.¹³⁷ Mitrevski nicméně preferuje pro „knížecí“ hroby termín birituální, jelikož zvyk pokrývání zlatými maskami a jinými předměty

¹²⁹ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988.

¹³⁰ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 94.

¹³¹ GARAŠANIN 1997.

¹³² GARAŠANIN 1997, 65.

¹³³ GARAŠANIN 1997, 64.

¹³⁴ GARAŠANIN 1997, 64–65.

¹³⁵ STIBBE – VASIC 2003.

¹³⁶ STIBBE – VASIC 2003, 73.

¹³⁷ STIBBE – VASIC 2003, 74.; MITREVSKI 1997, 267.

je ukázka inhumace. Mitrevski se také zmiňuje o „chudých“ hrobech na Trebenišť. Starší hroby z přelomu 7. a 6. století př.n.l. jsou podle něho organizovány do skupin pod menší tumulus a jediným pohřebním ritem je zde inhumace.¹³⁸ U mladších „chudých“ hrobů se pokračuje v podobném stylu pohřbívání až do 5. století, kdy se zde objevuje kremace.¹³⁹ Stibbe tyto interpretace shrnuje tak, že ploché „knížecí“ hroby a „chudé“ hroby pod tumulem na jednom pohřebišti poukazují na výraznou společenskou a ekonomickou rozdílnost a změnu ve společnosti.¹⁴⁰

Na základě pohřební výbavy, a především zlatých pohřebních masek, určuje společenské postavení pohřbených i makedonská historička Nade Proeva.¹⁴¹ Ta se zabývá původem zvyku zlatých masek, o kterém tvrdí, že je jistě lokální a poukazuje na to, že se zlaté masky dávaly do hrobů jen nejmocnějším osob. Proeva zastává teorii, že daný pohřební zvyk vznikl konvergencí. To znamená, že lidé, kteří spolu neměli žádný společný kontakt jednoduše došli k identickým zvykům samostatně. Faraoni, jako nejmocnější lidé Egypta byli při pohřbu pokryti zlatem. To by pak podle Proevy mělo platit i na makedonském území – nejmocnější osoby v této oblasti byly při uložení do země pokryty zlatými předměty.¹⁴² Tento názor zastává i Pasko Kuzman¹⁴³, který tvrdí, že masky jsou nejen znakem nejvyšší společenské vrstvy, ale i následného zbožštění zesnulých.¹⁴⁴ To dokládá například plastickým znázorněním včely nad kořenem nosu masky z hrobu I. Symbol včely podle něj poukazuje na vliv z Kréty a Egypta, kde je včela brána za královský znak.¹⁴⁵

Zcela odlišný přístup k řešení této otázky volí francouzský archeolog Stéphane Verger, který uvažuje o společenském postavení pohřbených jedinců na Trebenišť na základě výzdoby bronzových volutových kráterů.¹⁴⁶ Ta je podle Vergera na první pohled vesměs obyčejná, nicméně při bližším pohledu obsahuje témata a motivy, které reflektují celou tehdejší komunitu¹⁴⁷ Na bronzovém kráteru z hrobu I (č. 13) je totiž šest sošek jalovic, které podle Vergera představují hlavní příjmy komunity. Jalovice by měly představovat vždy jiné stádo, jelikož je každá označena odlišnými liniemi. Krávy nicméně doplňují i další zvířata. Například na trojnožce od volutového kráteru z hrobu VIII (č. 134) jsou tři velcí psi, kteří hlídají stáda.

¹³⁸ STIBBE – VASIC 2003, 74.; MITREVSKI 1997, 253.

¹³⁹ STIBBE – VASIC 2003, 74.; MITREVSKI 1997, 264.

¹⁴⁰ STIBBE – VASIC 2003, 56; 74.

¹⁴¹ PROEVA 2007.

¹⁴² PROEVA 2007, 76.

¹⁴³ KUZMAN 2013.

¹⁴⁴ KUZMAN 2013, 436.

¹⁴⁵ KUZMAN 2013, 438.

¹⁴⁶ VERGER 2014.

¹⁴⁷ VERGER 2014, 259

Na tomto kráteru jsou také sošky jezdců, kteří své koně řídí holemi. Podle Vergera se jedná o znázornění slavností nebo soutěže.¹⁴⁸ Verger poté uvažuje o společenském postavení pohřbených v „knížecích“ hrobech (obr. 7). V hrobech II-VII, které Verger označuje za první skupinu, jsou pravděpodobně pohřbeni významné osoby komunity a stejně jako Garašanin tvrdí, že pohřbený v hrobě V měl v této skupině zvláštní postavení. Verger ho dokonce označuje za „*primus inter pares*“ v rámci kmene. Hroby I a VIII pak jsou podle něj pohřby nejvýznamnějších autorit v komunitě, jelikož jejich pohřební výbavy disponují takovými předměty, které reflektují celou komunitu.¹⁴⁹ Jde především o volutové kratéry, které reflektují život komunity, která na Trebenišťě pohřbívala. Dále se pozastavuje u hrobu IX, u kterého tvrdí, že žena v něm pohřbená musela mít zvláštní vedoucí postavení v celé komunitě, díky masce a také kovářským předmětům, které byly součástí pohřební výbavy (obr. 8).¹⁵⁰

Opět jiný pohled nabízí srbská archeoložka Staša Babić¹⁵¹, podle které jsou masky hmotným dokladem reakce komunity na nestabilitu, kterou zapříčinily vnější vlivy, které na ni působily. Masky byly pravděpodobně součástí pohřbů významných osob v komunitě, která se nacházela v oblasti intenzivního mezikulturního kontaktu s jinými, „cizími“ komunitami, které se od té jejich lišily jak jazykem, tak i kulturou, byl proto podle Babić zapotřebí nějaký „tlumočník“ nebo „překladatel“, který by s těmito komunitami zvládl komunikovat a zabránil by tak případným nedorozuměním.¹⁵² Pozastavuje se u jedince z hrobu IX a jeho pohřební výbavy, která disponovala jak zlatou maskou, tak i kovářskými nástroji – kleštěmi a výhňovou lopatkou nebo kovářskou lžící (obr. 8). To si Babić vysvětluje tak, že jedinec by mohl mít nějakou speciální rituální funkci v komunitě – tedy, že by se mohl pohybovat na hranici dvou světů. Jedincovo postavení tedy podle Babić nemusí být v komunitě vedoucí, nicméně jeho pohřební výbava poukazuje na jeho speciální znalosti a schopnosti.¹⁵³

V katalogu *100 years of Trebenishte*, jenž vznikl k výstavě, která oslavuje stoleté výročí objevu lokality se otázkou společenského postavení badatelé také zabývají. Jejich závěry jsou vcelku různorodé. Pohřbení jedinci jsou na jedné straně považováni za významné osoby v rámci své komunity a jsou zde opět vidět pokusy o odhadnutí společenského postavení jednotlivých pohřbených v „knížecích“ hrobech. Je také nutné podotknout, že někteří badatelé stále rozvádí teorii o válečnických hrobech. Podle nich je v hrobu I je pohřben náčelník nebo vůdce

¹⁴⁸ VERGER 2014, 260.

¹⁴⁹ VERGER 2014, 268.

¹⁵⁰ VERGER 2014, 269.

¹⁵¹ BABIĆ 2018.

¹⁵² BABIĆ 2018, 219.

¹⁵³ BABIĆ 2018, 222.

komunity. Hroby V a VIII nejspíše patřily osobám blízkým jedinci z hrobu I. Hrob IX je také detailně rozebírán – nejde o válečnický hrob, ale o hrob ženy, která v komunitě měla velmi vysoké postavení díky zlaté pohřební masce.¹⁵⁴ Na straně druhé jsou pohřbení jedinci někdy interpretováni ne nutně jako válečníci – je poukázáno na jejich výjimečné společenské postavení prostřednictvím masek, které jsou vykládány jako hmotný důkaz zvláštních schopností komunikace s jinými komunitami, ale také, ve spojení s dalšími předměty vloženými do hrobu, jako ukazatel rituální schopnosti pohybovat se na hranici světů.¹⁵⁵ Je také vhodné upozornit na to, že většina badatelů se zabývá pouze hroby jedinců s vyšším společenským postavením. „Chudým“ hrobům je oproti těm „bohatým knížecím“ věnována malá pozornost. V katalogu se jimi zabývají například archeoložky Daniela Heilmann a Aleksandra Papazovska¹⁵⁶, které popisují jak hrobovou architekturu a pohřební ritus, tak jejich pohřební výbavu. Jedinci byli do těchto hrobů položeni na záda na kameny, což podle badatelek bylo v době železné vcelku běžné.¹⁵⁷

K teorii o válečnících se odlišně staví makedonský archeolog Nikola Stefanovski.¹⁵⁸ Ten poukazuje na to, že zbraně v pohřební výbavě nemusí vždy znamenat, že pohřbený byl válečník. Samotné pohřby podle Stefanovského vypovídají spíše o smýšlení pozůstalých než o samotných pohřbených, proto mají zbraně v pohřební výbavě spíše reprezentační funkci, než aby byly skutečně indikátorem „profese“ pohřbeného.¹⁵⁹ Stefanovski dále poukazuje na skutečnost, že zbraně v pohřební výbavě mohou mít kromě válečného charakteru i heraldický význam a dokládá to znázorněním helmy na makedonských a paionských mincích. Stefanovski pak uzavírá svoji interpretaci tak, že tvrdí, že válečnictví je propojeno s ostatními společenskými identitami a rolemi a pohřbení nemusí být nutně příslušníci jedné společenské skupiny.¹⁶⁰

Z badatelských interpretací je viditelné, že je přístup a interpretace otázky společenského postavení pohřbených v hrobech na Trebenišťe rozdílný. Pohřbení byli nejprve považováni některými badateli za členy nové kmenové aristokracie, která si na základě svých ekonomických prostředků mohla svou opulentní pohřební výbavu dovolit. V 60. letech 20. století vzniká „Nová archeologie“ nebo také procesuální archeologie.¹⁶¹ Od kulturně-

¹⁵⁴ ARDJANLIEV – KUZMAN 2018, 60.

¹⁵⁵ BABIĆ – PALAVESTRA 2018, 189–191.

¹⁵⁶ HEILMAN – PAPAZOVSKA 2018.

¹⁵⁷ HEILMAN – PAPAZOVSKA 2018, 181.

¹⁵⁸ STEFANOVSKI 2021.

¹⁵⁹ STEFANOVSKI 2021, 153–154.

¹⁶⁰ STEFANOVSKI 2021, 155.

¹⁶¹ TRIGGER 2007, 29.

historického paradigmatu se liší například tím, že klade důraz na sociální evoluci kulturního uskupení – kultura dle tohoto přístupu prochází různými společenskými definovanými stupni, od tlupy, přes kmen a náčelnictví, až po stát.¹⁶²

Někteří badatelé také kvůli zbraním v pohřební výbavě usuzují, že pohřby jsou válečnické. Jiní badatelé se naopak proti této interpretaci ohrazují a tvrdí, že nutně o válečnické hroby jít nemusí. Pohřbení jedinci jsou podle těchto interpretací považováni za výjimečné osoby v komunitě. V rámci pohledu procesuálního paradigmatu se otázka společenského statusu v našem případě dosti propojuje s otázkou kontaktů, jelikož prestižní pohřební výbava a zejména pak kovové nádoby v hrobech se začínaly považovat za hmotný důkaz výměny mezi komunitami a indikovaly tak pohřbené za významné osoby hrající důležitou roli právě v tomto aktu výměny.¹⁶³ „Chudé“ hroby na Trebenišťe pak byly badateli v porovnání s „knížecími“ hroby málo rozebírané a většinou byly zmiňovány v kontextu kontinuity pohřbívání na pohřebišti a také v kontextu jejich hrobové architektury a uspořádání.

5.2. Otázka etnicity

Jelikož je otázka etnického původu pohřbených jedinců na pohřebišti velmi složitá, dovolím si zde uvést krátké vysvětlení, jak s interpretacemi ohledně etnické příslušnosti budu zacházet. Důležité je si položit otázku, na jakém základu určovali badatelé etnicitu pohřbených. Za jakým účelem badatelé etnicitu určovali již ve svém článku o vlivu zlatých masek na interpretace o etnicitě rozebírala Jessica Clementi.¹⁶⁴ Častým jevem je v interpretacích badatelů odkazování se na různé antické autory a jelikož oblast kolem Ochridského jezera nebyla ve starověku dobře zdokumentována, tak k této problematice vzniklo mnoho odlišných teorií.¹⁶⁵ Vybrané z nich, kteří představují referenci i pro ostatní badatele se budu snažit popsat na následujících stránkách. Spoléhání se na antická díla a jejich pravdivost je, jak jsem již v této práci zmiňovala, jedním z rysů kulturně-historického přístupu, který je v jihovýchodní Evropě velmi silně zakořeněný. Někteří současní odborníci¹⁶⁶ se nicméně k tomuto odkazování vyjadřují tak, že by se na antické prameny nemělo vždy zcela spoléhat. Antičtí autoři totiž nepodávají při jejich popisu „barbarských“ zemí objektivní popis těchto komunit, ale jedná se spíše o „helenocentrický“ nebo „romanocentrický“ pohled řeckých a římských autorů. Zároveň se badatelé zaměřovali na zvyk ukládání do hrobu s pohřebními maskami, ze kterého pak

¹⁶² BABIĆ 2002, 74–75.

¹⁶³ BABIĆ 2018, 217.

¹⁶⁴ CLEMENTI 2019.

¹⁶⁵ DELEV 2018, 159.

¹⁶⁶ VRANIĆ 2014, 172.; HINGLEY 2005, 1–13.

usuzovali původ zvyku samotného a od toho pak původ těch, kteří byli s těmito předměty pohřbeni.

Z autorů, kteří se ve svých interpretacích o etnicitě pohřbených opírali o pasáže starověkých textů, můžu jmenovat například britského historika N. G. L. Hammonda.¹⁶⁷ „Bohatost“ pohřbů na Trebenišťě vysvětluje tak, že se kmen Peresyadů připojil ke kmeni Encheleidů, který v této oblasti již sídlil. Toto spojení silných kmenů pak podle Hammonda dalo vzniknout bohatým pohřebním výbavám na Trebenišťě.¹⁶⁸ V osmdesátých letech pak mění názor a společně s bulharským historikem a thrákologem Alexandrem Folem přisuzuje zesnulým na pohřebišti v Sindu a na Trebenišťě thrácký původ. Thrácké rysy vidí badatelé v užívání zlatých pohřebních masek a jiných zlatých předmětů, stejně tak jako v prestižní pohřební výbavě, jejíž součástí byly mimo jiné stříbrné a zlaté šperky.¹⁶⁹

K jinému závěru, než Hammond docházejí badatelé Bouzek a Ondřejová¹⁷⁰, kteří stejně jako otázku společenského postavení, tak i kontaktů komunity, která na Trebenišťě pohřbívala, se zabývají i otázkou etnicity pohřbených jedinců na lokalitě.¹⁷¹ Ti pohřbené jedince v „knížecích“ hrobech označují badatelé za Pelagony, kterým pak připisují příslušnost ke kmeni Molosů.¹⁷²

Britský archeolog John Wilkes¹⁷³ pohřbeným na Trebenišťě na rozdíl od Bouzka a Ondřejové připisuje řecko-ilyrský původ. Vychází přitom z pasáží několika starověkých autorů a z archeologických nálezů.¹⁷⁴ Obyvatelé velmi činně praktikovali výměnu zboží a ta byla dle něj spouštěčem vytváření nových kmenových skupin, které měly větší povědomí o své kolektivní identitě. Uvádí také výpis předmětů, které jsou pro pohřby Ilyrů typické – železné zbraně, dvojitě obloukovité spony (double-arched fibulae) a také velké množství jantaru. Vrcholem této kultury jsou pak bohaté „knížecí“ hroby, jejichž pohřební výbava obsahuje jak lokální předměty, tak i řecké importy. Za nejvýraznější pohřebišťě řecko-ilyrské kultury pak označuje právě Trebenišťu.¹⁷⁵

Problematikou etnicity pohřbených nejen na Trebenišťě se dlouhodobě zabýval kromě jiných badatelů i srbský archeolog Milutin Garašanin.¹⁷⁶ Ten k této otázce přistupuje tak, že

¹⁶⁷ HAMMOND 1972.

¹⁶⁸ HAMMOND 1972, 93.

¹⁶⁹ FOL – HAMMOND 1988, 250.

¹⁷⁰ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988.

¹⁷¹ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988.

¹⁷² BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 84.

¹⁷³ WILKES 1992.

¹⁷⁴ WILKES 1992, 97–99; 105.

¹⁷⁵ WILKES 1992, 105–107.

¹⁷⁶ GARAŠANIN 1983; 1988; 1997.

zkoumá pasáže z děl antických autorů, kteří se o tomto území zmiňovali a na jejich základě pak, stejně jako Wilkes, usuzuje, že pohřbení na Trebenišťe byli ilyrského původu a patřili ke kmeni Encheleidů. Uvádí například tvrzení Strabona, který píše, že Encheleidé sídlili na západ od kmene Taulantiů a Parthinoů (Strabón, *Geogr.* VII, 7. 8.). Dále zmiňuje i Polybia, který označuje obyvatelstvo, které sídlilo u Ochridského jezera také za Encheleidy (Polybios, *Hist.* V, 108).¹⁷⁷ Pohřbeným jedincům na Sindu pak opět na základě děl antických autorů přisuzuje Garašanin dácko-moesijský původ a příslušnost ke kmeni Paionů.¹⁷⁸ Na základě těchto pasáží pak dochází k závěru, že zvyk pohřbívání se zlatými maskami nijak nesouvisí s etnicitou, ale že jde o symbol společenského postavení. Garašanin také soudí, že by bylo vhodné do této problematiky zařadit antropologická bádání, jelikož se pohlaví pohřbených určuje většinou jen z předmětů zastoupených v pohřební výbavě.¹⁷⁹

K opačnému závěru dochází v devadesátých letech makedonská archeoložka Viktorija Sokolovska,¹⁸⁰ která pohřbené z Trebeništy označila za Paiony. Ve svém článku o etnické příslušnosti jedinců pohřbených na Trebenišťe popisuje komunity, které praktikovaly podle ní egyptský pohřební zvyk pokládat na tváře zesnulých zlaté masky. Dochází k závěru, že všechna balkánská pohřebiště, která disponují zvykem pohřbívání se zlatými maskami by měla být označena za paionská neboť podobnost pohřební výbavy vykazuje identické jevy v duchovním životě obyvatel těchto oblastí.¹⁸¹

Naopak k podobnému závěru jako Garašanin dochází bulharský archeolog Nikola Thesodossiev, který se zabývá etnicitou a kontakty komunit, které pohřbívaly se zlatými pohřebními předměty.¹⁸² Původ tohoto zvyku hledá nejdříve u Skýtů. Zde se opírá o Hérodotovou pasáž (Hérodotos, *Hist.* IV, 26.), která pojednává o pohřební hostině skýtského kmene Issedonů, kde byl praktikován rituální kanibalismus. Pozůstalí pojedli části nebožtíkova těla, následně očistili jeho hlavu a pokryli ji zlatem. Theodossiev však tuto možnost zamítá a tvrdí, že podobnost se zvykem pohřbívání se zlatými maskami je sice velká, nicméně celý pohřební rituál je velmi odlišný.¹⁸³ Dále pak rozvádí hypotézu, že zvyk pohřbů se zlatými maskami není spojen s etnicitou, ale že se jedná o lokální fenomén, který se vyvíjí v rámci jednotlivé skupiny a jejího pohřebního ritu. Svoji teorii si potvrzuje zkoumáním paralel v oblastech mezi Egejským a Jaderským mořem. Paralely pozoruje například mezi zlatými

¹⁷⁷ GARAŠANIN 1997, 60.

¹⁷⁸ GARAŠANIN 1997, 62.

¹⁷⁹ GARAŠANIN 1997, 63.

¹⁸⁰ SOKOLOVSKA 2012.

¹⁸¹ SOKOLOVSKA 2012, 33.

¹⁸² THEODOSSIEV 2000.

¹⁸³ THEODOSSIEV 2000, 175–176.

sandály z Trebeništy (z hrobů VII, VIII, X a XII) a sandály z Verginy¹⁸⁴, na kterých je vyobrazena Gorgona, které připisuje chtonický a apotropaický význam. Podle Theodossieva podobné předměty nejspíše zajišťovaly zesnulému bezpečnou cestu do podsvětí.¹⁸⁵ Dále popisuje i zlatý pektorál, který podle něj poukazuje na starší pohřební tradici. Uvažuje nad mykénskou tradicí a jejím vlivem, nicméně pravděpodobnější mu přijde teorie, že potomci Encheleidů, kteří odešli z Boiótie a usadili se v okolí jezera Ochridu, praktikovali tento pohřební zvyk, jenž si osvojili od svých předchůdců. Ti ho dle něj odpozorovali od Mykéňanů. Jako příklad uvádí pektorál nalezený v héroónu na Lefkandi, na kterém jsou podle něj patrné mykénské znaky.¹⁸⁶ Nakonec dochází k závěru, že komunity sídlící mezi Jaderským a Egejským mořem, které mají podobnou pohřební výbavu nemusí být nutně etnicky spřízněné. Zvyk dle něj poukazuje na silné mezikulturní kontakty a vztahy mezi komunitami.¹⁸⁷

Revoluční pro interpretace etnicity byl objev další zlaté masky v ochridské pevnosti nedaleko Gorna Porta. Pasko Kuzman, který zde vedl v letech 2000-2002 výzkumy, tvrdí, že maska je symbolem etnogeneze starověkých Makedonců. Píše, že: „*Le seule conclusion possible sur toutes ces manifestations archéologiques est que les véritables porteurs des masques funéraires en or ne sont pas ni des Grecs, ni des Peonàens ni des Thraces, ni des Illyriens, mais se sont les tribus de qui proviennent les Macédoniens.*”¹⁸⁸ Kuzman připisuje pohřbeným na lokalitě brygijský původ a odmítá tak teorii o jejich ilyrském původu. Maska byla také dále prezentována jako důkaz kontinuity „trebeništské“ kultury v oblasti Ochridu.¹⁸⁹ V roce 2013 ve svém článku o archaickém období v Makedonii píše, že nelze tvrdit, že pohřbení na Trebeništi a Ochridu jsou ilyrského původu, pokud není doložitelná stopa po ilyrské kultuře.¹⁹⁰

Brygijský původ pak rozvíjí makedonská historička Nade Proeva, která se věnuje etnicitě pohřbených na Trebeništi a stejně tak i kontaktům mezi komunitami.¹⁹¹ Zvyk pohřbívání se zlatými maskami připisuje makedonským kmenům. Ty podle ní pokrývaly při pohřbívání tělo zesnulých zlatem, především pak tváře, dlaně a chodidla.¹⁹² K brygijskému původu dochází ze studia onomasticých dat ze 6.století př.n.l., která byla shromážděna na území mezi Ochridem a Strugou. Podle Proevy se o celkem čtyřech jménech z padesáti dá tvrdit, že

¹⁸⁴ ANDRONICOS 1993, 35–39.

¹⁸⁵ THEODOSSIEV 2000, 181.

¹⁸⁶ THEODOSSIEV 2000, 182.

¹⁸⁷ THEODOSSIEV 2000, 204.

¹⁸⁸ KUZMAN 2006, 547-548.

¹⁸⁹ KUZMAN 2013, 448; 456.

¹⁹⁰ KUZMAN 2013, 458.

¹⁹¹ PROEVA 2007.

¹⁹² PROEVA 2007, 75.

jsou ilyrská. O ostatních pak tvrdí, že mají mnoho analogií se jmény v Malé Asii, a proto by se mělo uvažovat o brygijském obyvatelstvu, které na území Makedonie žilo ještě před svým odchodem do Malé Asie.¹⁹³ Brygové tak podle Proeva tvoří jakýsi základ pro etnogenezi starověkých Makedonců. Na závěr Proeva shrnuje svůj článek tak, že pokud bereme pohřební zvyky za součást náboženství, které je po jazyku jedním z nejdůležitějších prvků etnicity, pak můžeme tvrdit, že Encheleidé jsou jedním z makedonských kmenů.¹⁹⁴

Je vhodné také zmínit přírodovědné analýzy, které byly v této době prováděny s cílem přiblížit výrobní postupy a dataci zlatých předmětů z pohřebiště.¹⁹⁵ Zároveň také tyto analýzy, vedené bulharskými archeoložkami Pavlinou Ilievou a Petiou Penkovou, poukazují na možný thrácký původ pohřebiště, jelikož prý dle nich existují přesvědčivé důkazy přesunutí egejské civilizace na severovýchod. Z toho důvodu by mohlo být pohřebiště jakýmsi mezičlánkem mezi thráckou a mykénskou civilizací.¹⁹⁶ Analýza byla v rámci této studie provedena digitálním mikroskopem, kterým se dosáhne zvětšení vzorku 25x – 175x. Kromě pracovních postupů měla tato studie také za cíl zjistit a určit složení slitin zlata. K tomu byl použit XRF spektrometr EDX 720. Analýzami výrobních postupů došly badatelky k závěru, že nos u masky z hrobu I byl vyroben zvlášť a oči masky byly vytvořeny technikou repoussé a že u plechu ve tvaru ruky byly nehty vytvořeny opakovaným tečkováním.¹⁹⁷ Maska a ruka pak obsahovaly kolem 60% zlata a 40% stříbra.¹⁹⁸ Ke stejnému výsledku s použitím XRF spektrometru, došli k závěru Bojan Todorov a jeho kolegové při složení zlatých předmětů z pohřebiště Dausdava v severovýchodním Bulharsku.¹⁹⁹ Výsledky následně srovnávali s ostatními zlatými předměty, které byly dle nich thrácké. K těmto lokalitám pak řadí i Trebeništu při popisu zlatých artefaktů, které jsou uloženy v sofijském muzeu.²⁰⁰

K těmto analýzám se vyjadřuje srbský archeolog Ivan Vranić²⁰¹, který tvrdí, že právě tyto analýzy jsou další úrovní kulturně-historického přístupu. Analýzy podle něho slouží k „upevnění“ teorií o empirickém určování etno-kulturních entit komunit podle stylisticky podobných artefaktů.²⁰² Vranić má tedy zcela opačný přístup k otázce etnicity než Proeva a další podobně zaměřeni badatelé – tvrdí, že by se spíše než etnický původ pohřbených

¹⁹³ PROEVA 2007, 78–79.

¹⁹⁴ PROEVA 2007, 80.

¹⁹⁵ PENKOVA – ILIEVA 2009.

¹⁹⁶ PENKOVA – ILIEVA 2009, 196.

¹⁹⁷ PENKOVA – ILIEVA 2009, 196–197.

¹⁹⁸ PENKOVA – ILIEVA 2009, 198.

¹⁹⁹ TODOROV et.al. 2016.

²⁰⁰ TODOROV et.al. 2016, 12.

²⁰¹ VRANIĆ – KUZMANOVIĆ 2013.

²⁰² VRANIĆ – KUZMANOVIĆ 2013, 251.

v balkánských „knížecích“ hrobech měly hledat jakési hybridní formy sociálních a kulturních identit než jasně definovanou etnickou identitu. Zároveň by se podle Vraniče neměly určovat striktní hranice, kde kdo žil, jelikož důsledkem toho je pak etnocentrické promítání moderních nacionalistických a národních narativů do minulosti.²⁰³

Malou důležitost etnicitě také připisuje německý archeolog Wolfgang David²⁰⁴, který tvrdí, že otázka etnicity pohřbených jedinců je méně důležitá než konkrétní historická a kulturní situace, ve které se fenomén hrobů se zlatými posmrtnými maskami a dalšími prestižními výrobky vyskytuje. Poukazuje tak na vysoké společenské postavení pohřbených v „knížecích“ hrobech a jejich napojení na důležité kulturní interakce a komunikace s jinými komunitami.²⁰⁵

Tak jako se lišily interpretace etnické příslušnosti v průběhu let, se tyto závěry liší i v katalogu v katalogu *100 years of Trebenishte*.²⁰⁶ Na jedné straně etnicita podle některých badatelů důležitá není a je nutné se spíše zaměřit na společenské postavení a vztahy mezi komunitami. Zlaté masky pak dle těchto badatelů slouží jako důležitý pohřební ochranný symbol, který slouží na cestě do podsvětí a zároveň má svému „nositeli“ zachovat jeho pocty a slávu.²⁰⁷ Lokální elity se prezentovaly nejen prostřednictvím tohoto specifického pohřebního zvyku, ale i opulentností pohřební výbavy.²⁰⁸ Na druhé straně je identita pohřbených na nekropoli přisuzována různým etnikům a jejich kmenům. Nejčastěji jsou řazeni ke kmenu Encheleidů, který byl podle antických autorů nejstarším kmenem, který u Ochridského jezera sídlil. Encheleidům je pak připisován brygijský původ.²⁰⁹ Teorie brygijského původu je pro badatele atraktivní, jelikož je zde paralela s dalšími „bohatými“ hroby kolem Thermajského zálivu, tedy například Sindem nebo Archontikem. Brygijský původ je pak připisován nejen pohřbeným jedincům na Trebenišťe, ale i na Gorna Portě.²¹⁰

Z výše zmíněných interpretací lze vidět zájem většiny badatelů, ať už během tří hlavních etap výzkumů na Trebenišťe, tak i pozdějších zkoumání, odpovědět na otázku etnicity pohřbených na nekropoli. Odpověď na ni se badatelé snažili již od samotného objevu těchto „bohatých“ hrobů.²¹¹ Jessica Clementi²¹² ve svém článku o vlivu zlatých pohřebních masek na interpretace o etnické identitě poukazuje na důležitou skutečnost – tedy že navzdory odlišným

²⁰³ VRANIČ 2014, 171–172.

²⁰⁴ DAVID 2017.

²⁰⁵ DAVID 2017, 66–67.

²⁰⁶ ARDJANLIEV *et. al.* 2018.

²⁰⁷ ARDJANLIEV – KUZMAN 2018, 59–63.

²⁰⁸ HEILMAN – PAPAZOVSKA 2018, 185.

²⁰⁹ PROEVA 2018, 157.

²¹⁰ KUZMAN 2018, 223.

²¹¹ CLEMENTI 2019, 130.

²¹² CLEMENTI 2019.

interpretacím o etniku pohřbených se vědci vlastně shodovali v tom, že fenomén zlatých masek určovali jako stálý a jednolité fenomén. Právě podobnost některých znaků (opulentní pohřební výbava, zlaté masky, sandály atd.) byla vysvětlována jako znak daného etnika.²¹³ Pohřbeným jedincům byl připisován na základě znaků archeologické kultury často ilyrský²¹⁴, nicméně i thrácký²¹⁵ a například i brygijský, paionský a makedonský původ.²¹⁶ V určování etnicity a přisuzování kmenové příslušnosti pohřbených jedinců hrálo důležitou roli také nacionalistické smýšlení. To se projevilo zejména po rozpadu Jugoslávie, kdy se pohřbeným na „trebeništské“ nekropoli začíná přisuzovat brygijský nebo paionský původ makedonskými vědci nebo thrácký původ bulharskými vědci.

Je patrné, že v jihovýchodní Evropě je silně zakořeněný kulturně-historický přístup. Nicméně současné interpretace etnické identity – tedy, že etnicita je považována za subjektivní a těžko definovatelný pojem, je patrný i v některých nynějších i dřívějších interpretacích. Jako dřívější interpretace můžu uvést závěry Vasila Lahtova o etnicitě „trebeništské“ kultury.²¹⁷ Dnes závěr o tom, že by se moderní badatelé měli vyvarovat promítání nacionalistických narativů do minulosti vyjadřuje například srbský archeolog Ivan Vranić.²¹⁸

Pojem a vnímání etnické identity se v archeologii v průběhu vývoje archeologických přístupů značně proměnil. A to i v archeologii různých balkánských států, jejichž výklady byly často ovlivňovány tehdejší politickou situací a nacionalistickými narativy. Masky se tak staly jakýmsi „hmotným důkazem“²¹⁹ etnické identity pohřbených, ať už se jednalo o identitu, která se měla shodovat s celým balkánským Slovanstvem, s Jugoslávskou identitou nebo s identitou nově vznikajících států v 90. letech.

5.3. Otázka kontaktů

V rámci svých interpretací otázky kontaktů komunity, která na Trebenišť pohřbívala, vychází badatelé z archeologických předmětů. Nicméně problematikou, jak se předměty do těchto „bohatých“ balkánských hrobů dostaly, se již zabývají odlišně a jejich interpretace se také liší v době trvání samotného kontaktu komunity na Trebenišť s ostatními oblastmi. Různé jsou také interpretace iniciátora kontaktů, v interpretacích jde buď o Řeky nebo o komunity, které sídlily v ochridské oblasti.

²¹³ CLEMENTI 2019, 131.

²¹⁴ HAMMOND 1972, 93.

²¹⁵ FOL – HAMMOND 1988, 250.

²¹⁶ PROEVA 2007, 80.

²¹⁷ LAHTOV 1965, 207–208.

²¹⁸ VRANIĆ 2014, 171–172.

²¹⁹ CLEMENTI 2019, 128.

N. G. L. Hammond píše, že v 7. století př.n.l. byly makedonské kmeny, které sousedily s Řeckem vcelku odolné vůči řeckým vlivům, což se dá doložit na malém množství nálezů.²²⁰ V roce 627 př.n.l. však Korkýra zakládá kolonii Epidamnus a v roce 600 př.n.l. pak Korint zakládá Apollonii. To podle Hammonda mění situaci, jelikož obě kolonie mají možnost obchodovat dále do vnitrozemí. Tuto možnost využívají a používají k tomu obchodní trasy, podle kterých pak byla v římské době vystavěna Via Egnatia.²²¹ Hammond dále uvádí, že tyto obchodní trasy se pak dále mohly setkávat na podobných místech jako je Trebeništa. Podle něj ale tyto cesty na konci 7. století př.n.l. nemají pro řecké obchodníky takový význam, jelikož Řekové se více orientují na námořní obchod.²²²

Obchodování Řeků s jejich sousedy na sever od nich od druhé poloviny 7. století př.n.l. dále rozvádí ve svém článku Rastko Vasić.²²³ Ten se konkrétně zabývá bronzovými nádobami v „barbarských“ balkánských oblastech, které jsou podle něj jedním z nejvýraznějších projevů pronikání řecké kultury a umění do těchto oblastí.²²⁴ Bronzové vázy z Trebeništy řadí do druhé skupiny řeckých importů, kterou datuje do přelomu 6. a 5. století př.n.l. V této skupině pozoruje značnou změnu v charakteru výroby kovových nádob – tělo nádoby je zpracováno jako celek, nicméně je zde patrné určité novum, kdy hrdlo, ucha a nožky nádob jsou odlévány zvlášť.²²⁵ Vasić na bronzových nádobách z Trebeništy a dalších lokalit, jako například z makedonského Prilepu v pelagonském regionu, srbského Novi Pazar nebo bosenského Podu, pozoruje změnu ve vztahu mezi Řeckem a místními komunitami oproti předchozímu období. V prvním období, které Vasić datuje do období mezi polovinou 7. a polovinou 6. století př.n.l. se začínají do oblastí na sever od Řecka dovážet první bronzové nádoby.²²⁶ Většina z nich je pak nalézána v oblasti kultury Glasinac. Obchodní vazby a kontakty nicméně nebyly v tomto období tak silné a intenzivní jako v období následujícím, kam se řadí právě bronzové nádoby z Trebeništy. Nádoby z této doby jsou nalézány na různých místech na území Makedonie, jižního Srbska a Jaderského pobřeží.²²⁷ Změna podle Vasiće nastala ze dvou hlavních důvodů – prvním důvodem se stala hrozba v podobě sílící perské říše na východě. Balkánské prostředí se tak stalo pro řecké obchodníky daleko atraktivnějším. Druhým důvodem bylo vytvoření nových stabilních politických uskupení a nových kmenových aristokracií na sever od Řecka, které

²²⁰ HAMMOND 1972, 440.

²²¹ HAMMOND 1972, 441; FILIPOVIĆ 2016, 110.

²²² HAMMOND 1972, 441; BOARDMAN 1980, 235–237.

²²³ VASIĆ 1983.

²²⁴ VASIĆ 1983, 185.

²²⁵ VASIĆ 1983, 188.

²²⁶ VASIĆ 1983, 185.

²²⁷ VASIĆ 1983, 193.

jevily zvýšený zájem o řecké importy.²²⁸ Od druhé poloviny 5.století př.n.l. obchodní vztahy oslabují a s nimi klesá i výskyt importovaných nádob, což je podle Vasiće doklad postupného zániku dřívějších kmenových skupin, které sídlily v oblastech Glasinacu a Trebeništy.²²⁹ Vasić tedy bronzové nádoby určuje za řecké importy a komunitu na Trebenišťe považuje za velmi aktivní, alespoň co se týče obchodních vztahů a vazeb. Ke stejnému závěru a interpretaci dochází i o 20 let později v knize věnované výzkumům na Trebenišťe od nizozemského archeologa Conrada M. Stibbeho.²³⁰ Zde rozebírá řecké bronzové nádoby na ostatních balkánských lokalitách jako například Pilatovići nebo Atenica, které by mohly hrát důležitou roli na obchodní trase, kterou navrhl Stibbe.²³¹ Tato trasa pak bude v této kapitole popsána později.

Bouzek a Ondřejová se k otázce kontaktů staví podobně jako předchozí dva badatelé. Ve svém článku totiž rozebírají míru akulturace obyvatelstva komunit sousedící s řeckým světem a sociální vývoj v těchto částech Balkánu.²³² Zabývají se nejen Trebenišťou, ale také řeckým Sindem a bulharským Duvanli.²³³ Lokality podle nich spojuje nejen fakt, že se na nich našly zlaté pohřební předměty, ale i skutečnost, že všechny sousedí s řeckým světem.²³⁴ Nálezový materiál z těchto lokalit rozděluje Bouzek a Ondřejová na lokální a řeckou produkci. Řecká keramická produkce je oproti Sindu a Duvanli na Trebenišťe velmi skromná a nedosahuje takových kvalit, jaké mají importy z těchto dvou lokalit. Badatelé si danou skutečnost vysvětlují hlavně dvěma důvody. Prvním důvodem jsou jiné vzdálenosti řeckých výrobních center a danou oblastí – Trebeništa je dál, tudíž má méně kvalitnější importy. Druhým důvodem je pak odlišný vliv obchodních sfér.²³⁵

Opačná situace pak nastává u bronzových a stříbrných nádob. Zatímco na Sindu rozpoznávají peloponéskou produkci a kvalitu nádob označují jako dobrou, nádoby z Trebeništy identifikují jako ještě kvalitnější a usuzují, že by se mohlo jednat o jihoitalskou produkci²³⁶, stejně jako Filov²³⁷ a Vasić.²³⁸ Dodávají také, že drahé kovové nádoby byly daleko častěji součástí pohřební výbavy „barbarských“ hrobů než v těch na pobřeží: *„It seems clear that expensive metal vessels are more frequent in the 'barbarian' burials of the hinterland than*

²²⁸ VASIĆ 1983, 193.

²²⁹ VASIĆ 1983, 194.

²³⁰ STIBBE – VASIĆ 2003, 111–135.

²³¹ STIBBE – VASIĆ 2003, 90.

²³² BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988.

²³³ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 85.

²³⁴ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 93.

²³⁵ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 93.

²³⁶ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 87.

²³⁷ FILOV 1927a, 103.

²³⁸ VASIĆ 1983, 189.

in those of the coastal sites. They were apparently preferred to ceramics and found their way more easily into graves of a 'barbarian' ritual than into those of the more hellenized inhabitants of Sindos.“ Kovové nádoby se tedy těšily u místních komunit větší oblibě než u více helénizovaných komunit ze Sindu.²³⁹

Jako čistě lokální specifikum jsou pak podle Bouzka a Ondřejové zlaté pohřební plíšky na obličej a další části těla. Předměty z Trebeništy mají opět vysokou kvalitu zpracování – vykazují důkladné propracování detailů a podle geometrických motivů badatelé usoudili, že by se mohlo jednat o korintskou produkci.²⁴⁰ To podporují i tvrzením, že oblasti Epiru a jižní Ilyrie byly vždy pod obchodním vlivem Korintu. Sandály a další zlaté pohřební předměty, například kovové aplikace, pak podle nich vykazují znaky „barbarské“ produkce, jimiž může být třeba hvězda na kovových aplikacích.²⁴¹ Dále rozebírají helmy nalezené na lokalitách, u kterých rozlišují dva typy – častější ilyrský a méně častý korintský typ. Ilyrský typ helmy stejně jako Filov označují za běžně distribuovaný typ v archaickém Řecku a na Balkáně.²⁴² Na zkoumaných lokalitách byly nicméně nalezeny ilyrské helmy se zlatým plíškem kolem hledí, což badatelé považují za čistě lokální zvyk.²⁴³

Sindos, Trebeništa a Duvanli tedy vykazují rozdíly, co se týče kvality importů, nicméně nesou mezi sebou jisté podobnosti. Ty jsou vysvětlovány tím, že se lokality nacházely vlastně na okrajových zónách a že mezi sebou měly nejspíše přímý kontakt. Ten je dokládán užíváním zlatých pohřebních předmětů lokální produkce. Celkově pak jmenované lokality označují za reprezentativní příklady, na kterých se dá zkoumat vývoj i na jiných lokalitách v dalších částech Balkánu. Daná naleziště zároveň ukazují proces ovlivňování řeckou kulturou prostřednictvím řeckých výrobků a také jejich společenský vývoj, který vedl k rozvoji lokálních království.²⁴⁴

Aleksandar Palavestra²⁴⁵ na otázku pohlíží celkově z jiného úhlu a bere ji vcelku zešíroka, jelikož pozoruje podobnosti v pohřebních výbavách „bohatých“ hrobů centrálního Balkánu a porovnává je s ostatními nebalkánskými lokalitami. Jednou z takových podobností jsou právě i prestižní řecké importy. Palavestra za prestižními pohřebními výbavami a také monumentálností hrobů (ta se ale nedá připsat, jak již bylo zmíněno, pohřbům na Trebeniště) vidí jakousi uniformitu a poukazuje na propojení mezi odlišnými a vzdálenými komunitami.²⁴⁶

²³⁹ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 87.

²⁴⁰ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 87.

²⁴¹ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 89.

²⁴² FILOV 1927a, 78–85.

²⁴³ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 92.

²⁴⁴ BOUZEK – ONDŘEJOVÁ 1988, 94.

²⁴⁵ PALAVESTRA 1984.

²⁴⁶ PALAVESTRA 1984, 97.

Ze svých interpretací Palavestra jinak vcelku vynechává řeckou stranu a zabývá se oblastmi na sever od Řecka, které spíše komunikovaly mezi sebou než s Řeckem jako takovým.²⁴⁷

John Wilkes²⁴⁸ se k otázce kontaktů se vyjadřuje podobně jako Vasić – tedy že v 6. a 5. století př.n.l. byly obchodní kontakty mezi řeckými oblastmi a komunitami, které s Řeckem sousedily na severu, nejintenzivnější. Tento fenomén se poté projevuje na „bohatých“ pohřebních výbavách místních kmenů.²⁴⁹ Bohaté pohřby na Trebenišťe označuje za výsledek intenzivní výměny zboží mezi kmenovými uskupeními. Tato výměna přispěla k vytvoření nových kmenových skupin, které měly již větší povědomí o své kolektivní identitě.²⁵⁰ Podle Wilkese nicméně kontakty s Řeckem začínají již v době bronzové.²⁵¹

Kontakty „knížecích“ hrobů balkánských komunit a jejich etnickou identitou se zabýval i Nikola Theodossiev.²⁵² Jak již bylo výše popsáno, na základě pasáží antických textů a archeologických nálezů dochází k tomu, že komunity mezi Jaderským a Egejským mořem, které mají podobnou „bohatou“ pohřební výbavu vykazují právě v tomto jevu silné mezikulturní kontakty a nemusí být nutně etnicky spřízněné.²⁵³

Stejně jako Vasić se nizozemský archeolog Conrad M. Stibbe dlouhodobě zabýval řeckými bronzovými nádobami.²⁵⁴ O nádobách z Trebeništy tvrdí, že pocházejí buď z lakónské nebo z korintské produkce.²⁵⁵ Teorii o lakónské produkci rozvádí dál a navrhuje i možnou trasu z Lakónie – z lakónského města Gythion se importy dostaly do maďarského Ártandu (obr. 9).²⁵⁶ Na této cestě se totiž podle Stibbeho našlo mnoho lakónských bronzových výrobků, které se datují do 6.století př.n.l. Stibbe tak nabízí trasu podél východního pobřeží Peloponésu, od Pireu už by podle něj šli obchodníci po pozemní cestě.²⁵⁷ Tato trasa pak daná místa spojovala s centry u Ochridského jezera – tudíž byla jakýmsi vzorem pro budoucí Vii Egnatiu.²⁵⁸ U Ochridu se pozastavuje a zmiňuje se o něm, že to bylo významné obchodní město, které leželo na důležitých trasách ze západu, jihu a severu.²⁵⁹

²⁴⁷ BABIĆ 2002, 75.

²⁴⁸ WILKES 1992.

²⁴⁹ WILKES 1992, 107.

²⁵⁰ WILKES 1992, 105–106.

²⁵¹ WILKES 1992, 37–38.

²⁵² THEODOSSIEV 2000.

²⁵³ THEODOSSIEV 2000, 204.

²⁵⁴ STIBBE 1992; STIBBE 2000.

²⁵⁵ STIBBE – VASIC 2003, 71.

²⁵⁶ STIBBE – VASIC 2003, 90.

²⁵⁷ STIBBE – VASIC 2003, 91–94.

²⁵⁸ VERGER 2014, 256.

²⁵⁹ STIBBE – VASIC 2003, 95–96.

Staša Babić pak rozvíjí dále teorii Aleksandera Palavestry o komunikaci mezi jednotlivými balkánskými komunitami.²⁶⁰ Uvádí, že se řecké importy dostaly do oblasti středního Balkánu prostřednictvím výměny hodnotných předmětů mezi komunitami a tvrdí, že právě tato výměna darů byla jedním z výsledků řecké kolonizace. Řekové za území vyměňovali své prestižní výrobky, které si pak komunity mezi sebou mohly dále vyměňovat.²⁶¹ Trebeništu bere za tzv. gateway community. Tyto komunity vznikaly podél důležitých obchodních cest na klíčových místech za účelem kontroly pohybu zboží.²⁶² Komunita, která na Trebenišť pohřbívala, tedy nemusela být nutně politickým hegemonem v oblasti, ale jakýmsi komunitním celkem, který dohlížel na chod obchodu v oblasti, z čehož těžila vyšší skupina v této komunitě. To je patrné na pohřebních výbavách „bohatých“ hrobů na Trebenišť.²⁶³

V kontrastu s Babić je pak například makedonská historička Nade Proeva.²⁶⁴ Ta podle stylistických prvků pozoruje na lokální produkci, do které řadí například stříbrná rhyta nebo skyfoi, znaky produkce z východního Středomoří. Z toho následně usuzuje, že vztahy mezi Makedonií a touto oblastí musí být velmi staré. Co se týče bronzových nádob, staví se již k ustálené teorii o jejich původu, tedy že pocházely z korintské produkce a některé měly původ v jihoitalských koloniích.²⁶⁵

Na Babić a Palavestru pak celkově navazuje svojí interpretací kontaktů chorvatský archeolog Hrvoje Potrebica.²⁶⁶ Prestižním předmětům – helmám nebo bronzovým nádobám, ale stejně tak i vínu a luxusním látkám přiřazuje roli darů, které byly při výměně zboží mezi komunitami velmi důležité.²⁶⁷ Tyto předměty podle Potrebicy nemusí nutně souviset se základními potřebami dané komunity, jejich symbolický význam je daleko důležitější než jejich výrobní hodnota. To celé pak Potrebicu vede k závěru, že výměna prestižních předmětů je nejlepším ukazatelem makroregionální i místní obchodní komunikace.²⁶⁸ Obchod a výměna mezi oblastmi Panonie a Řecka tak ovlivňuje i oblasti mezi těmito územími, jelikož aby tyto obchodní vztahy fungovaly, bylo zapotřebí zřízení systému přepojovacího obchodu, jehož klíčovým konceptem je kontrola prostoru (obr. 10).²⁶⁹ To se týká i komunity, která pohřbívala na Trebenišť, nicméně ta neměla dlouhého trvání kvůli politické změně v oblasti.²⁷⁰

²⁶⁰ BABIĆ 2004.

²⁶¹ BABIĆ 2004, 173–174.

²⁶² HIRTH 1978, 35.

²⁶³ BABIĆ 2004, 177.

²⁶⁴ PROEVA 2007.

²⁶⁵ PROEVA 2007, 75.

²⁶⁶ POTREBICA 2008.

²⁶⁷ POTREBICA 2008, 191.

²⁶⁸ POTREBICA 2008, 190.

²⁶⁹ POTREBICA 2008, 189.

²⁷⁰ POTREBICA 2008, 190.

Kontakty a původem kovových předmětů z Trebeništy se zabývala také analýza LIBS vedená Dimitriem Anglem a jeho bulharskými kolegy.²⁷¹ Podle badatelů mohly kovové artefakty jen těžko pocházet jen z jednoho výrobního centra, proto se analýza zabývala chemickým složením vzorků kovových nádob.²⁷² Nicméně k definitivnímu závěru o původu kovových předmětů se studie nedostala, jelikož metoda LIBS byla v bulharském prostředí vcelku nová a byla vůbec poprvé použita pro archeologické účely, proto si ohledně výsledků nebyli vědci jistí.²⁷³

Na teorii Nade Proevy o vztazích Makedonie a Východního Středomoří navazuje Pasko Kuzman ve své studii o archaickém období v Makedonii.²⁷⁴ Pozastavuje se u zlatých pohřebních masek a usuzuje, že to nejsou pozůstatky mykénské civilizace, ale výsledky vztahů mezi Egyptem, Krétou, Iónií, Chalkidou a Trebeništou. Vliv Kréty a Egypta dokládá například hlavičkami jehlic stylizovaných do tvaru makovic nebo plastickým znázorněním včely nad kořenem nosu u masky z hrobu I.²⁷⁵ Předměty jsou podle Kuzmana díla velmi zručných umělců, a to bez ohledu na to, ke kterým školám nebo centrům patří. Stříbrné nádoby podle něj vykazují podobnosti s nálezy ze Stare Zagory v Bulharsku pro svůj „šupinatý“ ornament.²⁷⁶

Otázkou kontaktů mezi komunitami na Balkánu a Řeckem se zabýval také francouzský archeolog Stéphane Verger během psaní svého článku o trebeništských volutových kratérech a jejich vlivu na společenské postavení zesnulých na nekropoli.²⁷⁷ Podle něj je patrné, že komunita, která na Trebeništi pohřbívala, měla kontakty jak s lokálními a také východními komunitami, tak i Řeckem a Jaderským pobřežím.²⁷⁸ Lokální kontakty se pak projevují na zlatých plíšcích ve tvaru masek, rukou a sandálů.²⁷⁹

V katalogu k výstavě *100 years of Trebenishte* se celkově badatelé ve svých závěrech ve většině případů shodují. Kontakty mezi komunitami na sever od Řecka a samotným Řeckem se podle některých autorů vyvíjí už od pozdní doby bronzové. To lze vidět například na mykénských importech v údolí řek Vardaru nebo Strumy.²⁸⁰ V rané době železné pak tyto mezikomunitní kontakty zesilují a jako výsledek tohoto zintenzivnění vztahů a vazeb se považují právě „knížecí“ hroby, kdy nastává monumentalizace hrobů, která nicméně na

²⁷¹ ANGLOS *et.al.* 2011.

²⁷² ANGLOS *et.al.* 2011, 292.

²⁷³ ANGLOS *et.al.* 2011, 297.

²⁷⁴ KUZMAN 2013,

²⁷⁵ KUZMAN 2013, 436–438.

²⁷⁶ KUZMAN 2013, 441.

²⁷⁷ VERGER 2014.

²⁷⁸ VERGER 2014, 257.

²⁷⁹ VERGER 2014, 256.

²⁸⁰ BOZKOVA 2018, 195.

Trebenišťe patrná není. Mimo to je také viditelná „bohatší“ pohřební výbava.²⁸¹ Vedle obchodu se také dále zdůrazňuje výměna zboží mezi Řeky a komunitami na Balkánu, jejímž prostřednictvím se pak řecké výrobky dostávaly dále do vnitrozemí.²⁸² V katalogu se také opakuje teorie kontroly obchodu na území Ochridu, během které dokázala komunita pohřbívací na Trebenišťe nashromáždit velmi rozmanité předměty odlišného původu – bronzové nádoby původem z Lakonie a Velkého Řecka, dále nádoby a skleněné předměty z prostředí Egypta a jantar z Baltské oblasti.²⁸³

Jako shrnující příklady odlišného vnímání kontinuity kontaktů a rozdílných interpretací podnětů k obchodním stykům zde uvádím články makedonského archeologa Dragiho Mitrevského²⁸⁴ a švýcarského archeologa Tobiase Krapfa.²⁸⁵ Mitrevski ve svých člancích²⁸⁶ tvrdí, že oblast kolem Ochridského jezera byla až do 8.století př.n.l. uzavřena jakýmkoli vnějším vlivům kvůli nestabilním hydrologickým podmínkám.²⁸⁷ Krapf naopak tvrdí, že ochridská oblast společně s jinými balkánskými komunitami, měla s Řeckem obchodní vztahy již od doby bronzové, což se dokládá importy mykénské keramiky v těchto oblastech. Podle Krapfa je dále třeba vzít v potaz, že periferní komunity, které s Řeckem sousedily, mohly využít přístupu k řeckým výrobkům a distribuovat je dál do vnitrozemí údolními řek, které v těchto obchodních kontaktech hrály důležitou roli.²⁸⁸ Mitrevski pokládá za iniciátora obchodních vztahů mezi ochridskou oblastí a ostatními komunitami, ať už to jsou sousední balkánské komunity nebo Řecko, právě ochridskou oblast. V 8. století př.n.l. se totiž podle něj vyvíjí nové komunikace mezi ochridskou oblastí a lokalitami, které disponovaly velkým množstvím rudy, což pak vedlo k přetvoření Ochridu na hlavní řemeslné a výrobní centrum v oblasti. Ochrid pak se svými výrobky obchoduje a to umožňuje další vývoj v obchodování a prosperitě lokální aristokracie.²⁸⁹

Interpretace a závěry k otázce kontaktů se tedy v průběhu let bádání výrazně změnily. Prestižní importy v pohřebních výbavách hrobů a obchod byly považovány za něco, co určovalo nové společenské uskupení v oblasti, které si tyto výrobky může z důvodu svých stabilních ekonomických zdrojů dovolit.²⁹⁰

²⁸¹ BOZKOVA 2018, 195.

²⁸² BABIĆ 2018, 193.

²⁸³ POPOV 2018, 207.

²⁸⁴ MITREVSKI 2020.

²⁸⁵ KRAPF 2021.

²⁸⁶ MITREVSKI 1988; MITREVSKI 1999.

²⁸⁷ MITREVSKI 2020, 93.

²⁸⁸ KRAPF 2021, 666–667.

²⁸⁹ MITREVSKI 2020, 95.

²⁹⁰ BABIĆ 2004, 172.

V 60. letech pak vzniká procesuální paradigma,²⁹¹ jehož rysy jsou v některých interpretacích patrné i dodnes. Od kulturně-historického paradigmatu se liší například tím, že do archeologie vnáší zájem o ekonomické faktory a klade důraz na sociální evoluci kulturního uskupení – kultura prochází různými společenskými definovanými stupni, od tlupy, přes kmen a náčelnictví, až po stát.²⁹² V interpretacích otázky kontaktů komunit se toto paradigma projevuje v různých pokusech o vysvětlení přítomnosti prestižních předmětů v pohřebních výbavách „barbarských“ hrobů. Ta se vysvětlovala obchodem mezi Řeky a s nimi sousedícími komunitami.²⁹³ Interpretace jednotlivých autorů se pak nejčastěji rozcházejí v otázce trvání tohoto obchodního vztahu. Podle některých badatelů byla ochridská oblast v době bronzové mimo jakékoli obchodní vztahy,²⁹⁴ podle jiných trvaly od počátku prvního tisíciletí²⁹⁵ a podle dalších byly tyto kontakty spojeny s perskou hrozbou na východě., kdy se projevuje opulentnost pohřební výbavy v balkánských „knížecích“ hrobech, a to i na Trebenišťe.²⁹⁶

V 70. letech je pak na některých interpretacích patrný model vědců Frankensteina a Rowlandse – teorie centra a periferie. Přítomnost prestižních importů je vysvětlována výměnou zboží, která pak ovlivňuje celé kulturní uskupení. Tento vztah závislosti na výměně s ekonomicky a kulturně vyspělejším Řeckem se pak promítá i do vnitřních společenských vztahů komunit.²⁹⁷ Interpretace se pak dále vyvíjí a odlišují se od předchozích závěrů Frankensteinova a Rowlandsova modelu. Přítomnost řeckých importů v pohřebních výbavách se vysvětluje výměnou darů mezi Řeky a jejich „sousedy“, která trvá již od doby bronzové.²⁹⁸ Řekové si se sousedícími komunitami vyměňují různé zboží, od velmi kvalitních látek až po bronzové nádoby.²⁹⁹ Předměty se pak výměnou³⁰⁰ mezi komunitami mohly dostat až do velmi vzdálených končin od místa prvního předání. Podél důležitých obchodních cest také vznikaly kontrolní komunity se záměrem kontroly nad obchodem v daném regionu.³⁰¹

²⁹¹ TRIGGER 2007, 29.

²⁹² BABIĆ 2002, 74–75.

²⁹³ BABIĆ 2002, 75.

²⁹⁴ MITREVSKI 2020.

²⁹⁵ PAROVIĆ-PEŠIKAN 1960, 38.

²⁹⁶ VASIĆ 1983, 193.

²⁹⁷ BABIĆ 2002, 75.

²⁹⁸ KRAPF 2021.

²⁹⁹ POTREBICA 2008, 190–191.

³⁰⁰ KRAPF 2021.

³⁰¹ BABIĆ 2004, 177; HIRTH 1978, 35.

6 Závěr

Čtyři zlaté pohřební masky objevené jak bulharským výzkumem v rámci první etapy výzkumů, tak srbským výzkumem v rámci etapy druhé společně s dalšími „bohatými“ nálezy byly a jsou pro makedonskou společnost významné. O tom, že pohřebiště Trebeništa a jeho nálezový celek jsou v Severní Makedonii považovány za velmi důležité může svědčit skutečnost, že na bankovce v hodnotě 500 makedonských denárů je vytištěna jedna ze zlatých pohřebních masek. Peníze jsou znakem národní suverenity, symbolizují jistou moc státu, který je vydává a mohou také působit jako důležitý nositel nacionalistických představ.³⁰² Nacionalismus v makedonské a i jiných balkánských archeologiích hrál (a doteď hraje) důležitou roli a to zejména v devadesátých letech po rozpadu Jugoslávie, kdy se archeologie často používala v dané oblasti v rámci nacionalistických cílů. Během těchto turbulentních let, plných nacionalisticky podmíněného násilí, si většina republik hledá své „předky“ v dávné minulosti a ustanovuje si tak svůj starověký etnický mýtus.³⁰³ Uvedený příklad je velmi ilustrativní pro trend, který jsem pozorovala, tj., že archeologie se v dané oblasti často používala v rámci nacionalistických ideologií.

Otázka etnicity pohřbených jedinců na Trebenišť byla v této době v badatelských interpretacích často skloňovaná, nicméně je nutné podotknout, že právě touto otázkou se badatelé zabývali již od samého počátku objevení lokality. Pohřbeným byla často jejich etnická identita určována kulturně-historicky, tj. na základě pohřební výbavy a pasáží z děl antických autorů – nejdříve byli považováni za řecké žoldnéře, dále Encheleidy, Brygy, Thráky a Paiony. Archeologové, kteří vycházeli z kulturně-historického přístupu ke svému závěru docházeli odvozováním znaků a rysů předmětů z nálezového celku. Staša Babić o tomto přístupu k nálezovému celku píše: „*This early period of investigation corresponds in detail to the notions prevailing in archaeological inference in the contemporary European context. Seriation resulting in typological–chronological charts, perceived uniformity of material culture expressed in terms of ‘cultures’ or ‘cultural groups’, and the subsequent ethnic attributions were the major components of archaeological research in the first half of the twentieth century.*“³⁰⁴ Společné znaky a pomyslná jednotnost archeologické kultury tedy posloužily k určení etnické identity dané komunity. Od poloviny minulého století pak je v některých interpretacích patrná změna v paradigmatech. Se vznikem „Nové Archeologie“ v USA a Západní Evropě v 60. letech 20. století se začíná kritizovat přímá spojitost etnika a identit

³⁰² ZAGKOS et.al. 2009, 3.

³⁰³ VRANIĆ 2014, 169.

³⁰⁴ BABIĆ 2002, 71.

s archeologickou kulturou.³⁰⁵ Tento nový směr se zabývá tím, zda může archeologická kultura poskytnout informace o etnicko-sociálním rozměru zkoumaných společností. Ve výkladech se také často začíná zdůrazňovat ekonomický faktor. Dnes se většinou upozorňuje, že na etnicitu starověkých komunit by se mělo nahlížet jako na moderní konstrukt, který je dílem badatelů. Etnicita je nyní v archeologickém bádání brána jako subjektivní a těžce definovatelný pojem.³⁰⁶

Mimo otázku etnicity se badatelé z velké části zabývali také otázkou společenského postavení pohřbených jedinců. Z členů nové kmenové aristokracie se postupem dalších interpretací stali jedinci s „bohatou“ pohřební výbavou významnými osobami, které v komunitě hráli důležitou roli právě v rámci výměny s ostatními komunitami. Toto téma je tedy propojené s otázkou kontaktů dané komunity s jejich sousedy, ale i komunitami mnohem vzdálenějšími. Od 60. let je v interpretacích patrný zájem vysvětlit přítomnost prestižních řeckých importů v „barbarských“ balkánských hrobech. Vysvětlení pak bylo takové, že si balkánské komunity řecké zboží dále vyměňovaly, a tak se importy dostaly hlouběji do vnitrozemí. V interpretacích byla také často skloňovaná tzv. Candávská cesta – důležitá obchodní trasa, která byla vzorem pro pozdější Vii Egnatii a která zřejmě procházela ochridským regionem. Podél takovýchto obchodních cest pak podle některých odborníků vznikaly tzv. gateway communities, kterou by dle badatelů mohla být i Trebeništa. Tyto komunity pak měly za cíl kontrolu nad obchodem v daném regionu. Na Trebeništi byla nicméně ještě druhá „kategorie“ pohřbů – jak píše Conrad M. Stibbe: *„Necropolis near Trebenishte can be divided roughly into two categories, rich tombs and poor tombs, according to their different structure and contents.“*³⁰⁷ „Chudým“ hrobům se badatelé v pozdějších interpretacích podle mého názoru věnovali s menším zájmem než těm „bohatým“. Tyto hroby byly zmiňovány často v kontextu hrobové architektury, jelikož vyvstala teorie, že by mohly být uspořádány pod menším tumulem,³⁰⁸ nebo v kontextu datace pohřebiště, anebo změny ve společnosti. „Chudé“ hroby jsou také důležité, jak píše Pasko Kuzman ve své konečné zprávě z výzkumů v 70. letech, jsou to původní a počáteční část pohřebiště³⁰⁹ a „knížecí“ hroby poukazují na dočasnou prosperitu vyšší společenské vrstvy obyvatel. Nabízí se však otázka, zda se jedná o původní společenskou vrstvu obyvatel, která během krátké doby prosperovala, anebo zda se jedná o někoho „nového“ a jak například píše Staša Babić, někoho, kdo svými schopnostmi dokázal komunikovat s ostatními společnostmi.³¹⁰

³⁰⁵ JONES 1997, 106.

³⁰⁶ KVĚTINA 2010, 654.; VRANIĆ 2014, 172.

³⁰⁷ STIBBE – VASIĆ 2003, 69.

³⁰⁸ MITREVSKI 1997, 253.

³⁰⁹ KUZMAN 1985, 61.

³¹⁰ BABIĆ 2018, 222.

Navzdory odlišným vědeckým otázkám a metodologickým přístupům měli badatelé, podle mého názoru, vlastně společný cíl, a to zjistit identitu pohřbených na Trebenišťě, zjistit kým pohřbení byli a jaké měli vztahy jak mezi sebou, tak i s jinými komunitami. Badatelé formulovali své otázky na základě tehdy dominujících přístupů, a právě skrze kategorizaci na jednotlivé archeologické metodologické směry se mi podařilo lépe uchopit dějiny výzkumu na Trebenišťě.

V archeologiích jihovýchodní Evropy převládá kulturně-historický přístup, což se dá vysvětlit silným vlivem německé a středoevropské archeologie³¹¹ a zároveň jistou izolací od „západních vlivů“ ve druhé polovině 20. století. Z archeologů, kteří vycházejí z kulturně-historického přístupu můžu jmenovat například většinu badatelů prvních etap výzkumů, z moderních například Paska Kuzmana, Nade Proevu nebo Viktoriju Sokolovskou. Ti se dlouhodobě na základě antických písemných pramenů snaží určit etnicitu pohřbených jedinců na Trebenišťě. Tyto archeology tedy zajímala většinou otázka etnicity a společenského postavení pohřbených, příliš ne pak otázka kontaktů a vztahů.

Kromě kulturně-historického přístupu jsou z interpretací patrné i jiné archeologické přístupy, jako například procesuální paradigma. Z procesualistů můžu jmenovat Stašu Babić nebo Aleksandra Palavestru. Ti se zabývají především otázkou kontaktů mezi komunitami a také otázkou sociálního statusu a etnicity v jejich interpretacích není příliš zastoupená. Společnost dle tohoto přístupu prochází evolucí definovaných skupin v rámci případu Trebenišťy byli pohřbení interpretováni jako významní členové komunity, kteří byli v kontaktu s jinými a odlišnými komunitami.

Přístupy v jednotlivých badatelských interpretacích byly dle mého názoru viditelné a hranice přístupů se v nich dají většinou rozpoznat, i když samozřejmě existovaly i výjimky – archeologové a archeoložky, jejichž přístupy se vymykaly dobovým tendencím nebo kteří v průběhu života velmi proměnili své názory. Kategorizace na dané směry je sice zjednodušení, ale jen skrze něj dokážeme lépe pozorovat archeologické výzkumy na Trebenišťě jako celek. Další bádání by se dle mého názoru mělo ubírat směrem bez nacionalistických a národních narativů a přivlastňování si starověkých komunit za své předky. To často vede k politizaci archeologie a podsouvání moderních ahistorických pojmů starověkých komunitám. Přínosné by mohly být také další přírodovědné analýzy, jelikož jediné, které byly na nálezovém celku z Trebenišťy prováděny, byly ty, které jsem zmiňovala v textu.

³¹¹ CLEMENTI 2019, 132.

7 Antické prameny

Hérodotos, *Hist.* = Hérodotos: *Dějiny*. Překl. J. Šonka. Živá díla minulosti 65. Praha 1972.

Livius, *Ab Urbe cond.* = Livius, *History of Rome, Vol III*. Trans. C. Edmonds, 1850, [online] získáno 20. července 2022 z URL: <https://www.gutenberg.org/files/12582/12582-h/12582-h.htm>.

Polybios, *Hist.* = Polybius: *The Histories*. Transl. R. Waterfield. Oxford 2010.

Strabón, *Geogr.* = Strabón: *The Geography of Strabo*. Transl. H. L. Jones. Cambridge 1924.

Thúkydides, *Hist.* = Thucydides: *The History of the Peloponnesian War*. Transl. R. Crawley. New York, 1950.

8 Seznam použité literatury

ANGLOS, D. – BLAGOEV, K. – FOTAKIS, C. – ILIEVA, P. – MALCHEVA, G. – PENKOVA, P. – SIOZOS, P. 2011: Laser-induced breakdown spectroscopy (LIBS) analysis of finds from Trebenishte necropolis. In: NIKOLOV, V. – BACVAROV, K. – POPOV, H. (eds.): *Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel*. Beiträge des Humboldt-Kollegs Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel 19-22 November. Sofia, 291–299.

ANDRONIKOS M. 1993: Tombs at Vergina. In: GINOUVÈS, R – GIANNÈS, M. A. (eds.): *Macedonia from Philip II to the Roman Conquest*. Athens, 35–39.

ARDJANLIEV, P. – VERČÍK, M. 2018: Reconstruction of the Habitation in the Ohrid Region during the Iron Age and the Archaic Period. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAZOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Catalogue for the exhibition *100 years of Trebenishte*. Sofia, 167–177.

ARDJANLIEV, P. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia.

BABIĆ, S. – PALAVESTRA, A. 2018: Trebenishte and the Princely Graves of the European Early Iron Age. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAZOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 187–195.

BABIĆ, S. 2002: Princely Graves' of the Central Balkans – Critical History of Research. *European Journal of Archaeology* 5/1, 70-88.

BABIĆ, S. 2004: *Poglavarstvo i polis: Starije gvozdeno doba Centralnog Balkana i grčki svet*. Beograd.

BABIĆ, S. 2018: Non-standardized Specializations: The Case of Trebenište. In: MILOGLAV, I. – VUKOVIĆ, J. (eds.): *Artisans Rule: Product Standardization and Craft Specialization in Prehistoric Society*. Newcastle upon Tyne, 214–226.

BOARDMAN, J. 1980: *The Greeks overseas: their early colonies and trade*. New York.

BOUZEK, J. – ONDŘEJOVÁ, I. 1988: Sindos, Trebenishte, Duvanli. Interrelations between Thrace, Macedonia, and Greece in the 6th and 5th centuries BC. *MeditArch* 1, 84–94.

CALIC, M-J. 2018: *History of Yugoslavia*. West Lafayette.

CLEMENTI, J. 2019: Funerary Masks and the Geopolitical Use of Classical Archaeology in Nationalist Dispute. *Journal for Transcultural Presences & Diachronic Identities from Antiquity to Date* 10/2019, 128–155.

DASKALOV, R. – VEZENKOV, A. 2013: *Entagled Histories of the Balkans. Volume Three: Shared Pasts, Disputed Legacies*. Balkan Studies Library 16. Leiden.

DAVID, W. (ed.) 2017: *Das goldene Antlitz des unbekanntes Makedonenkönigs: Makedonen und Kelten am Ohrid-See – ein Zusammenprall der Kulturen?* Manching.

DESPINI, A. 2009: Gold funerary masks. *Antike Kunst* 52, 20–65.

FILIPOVIĆ, V. 2016: Some Observations on Communications and Contacts in the Central Balkan and Neighbouring Regions During the 7th to 5th Century BC Based on the Distribution of Weapons. *Godišnjak – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja* 47, 105–117.

DELEV, P. 2018: About the Ethnic Attribution of the Trebenishte Graves. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAZOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 159–167.

FILOV 1927b = ФИЛОВ, Б. 1927: Находките от Требенище на Охридското езеро. *Българска мисъл* 10, 667–672.

FILOV, B. 1927a: *Die archaische Nekropole von Trebenishte am Ochrida See*. Berlin.

- FOL, A. – HAMMOND, N.G.L., 1988: Persia in Europe, Apart from Greece. In: Boardman, J. – Hammond, N. G. L. – Lewis, D. M. – Ostwald, M. (eds.): *The Cambridge Ancient History Volume 4: Persia, Greece and the Western Mediterranean, c.525 to 479 BC*. Cambridge, 234–253.
- GARAŠANIN, M. 1983: Razvijeno bronzano doba i prelani period (gvozdeno doba I) Makedonije. *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, 786–799.
- GARAŠANIN, M. 1988: Iliri i Albanci. Naučni skupovi SANU XXXIX, 69–76; 137–144.
- GARAŠANIN, M. 1997: Značenje funeralnih maski u bogatim (kneževskim) grobovima Makedonije. *Godišnjak – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja* 28, 59–68.
- GORI, M. – IVANOVA, M. 2017: *Balkan Dialogues: Negotiating Identity between Prehistory and the Present*. Routledge Studies in Archaeology Book 25. New York.
- HAMMOND, N. G. L. 1972: *A history of Macedonia. Vol. 1*. Oxford.
- HINGLEY, R. 2005: *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*. London.
- HIRTH, K. 1978: Interregional Trade and the Formation of Prehistoric Gateway Communities. *American Antiquity* 43/1, 35–45.
- HOFFMANN, N. – REICHERTER, K. – FERNÁNDEZ-STEEGER, T. – GRÜTZNER, CH. 2010: Evolution of ancient Lake Ohrid: a tectonic perspective. *Biogeosciences* 7, 3377–3386.
- CHUKALEV, K. 2018: Discovery of the Necropolis at Trebenishte and History of the First Archaeological Investigations. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAZOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 17–33.
- ILIEVA, P. – PENKOVA, P. 2009: Funeral golden mask and hand with a ring The necropolis of Trebeniste. *ArchéoSciences* 33, 195–199.
- JONES, S. 1997: *The Archaeology of Ethnicity*. London.
- KATSAROV, G. 1930: Thrace. In: Adcock, F. E. – Cook, S. A. – Charlesworth, M. P. (eds.): *The Cambridge Ancient History* 8, 534–559.
- KRAPF, T. 2021: Contact Networks North of the Mycenaean Sphere: New Insights from Sovjan and Maliq (SE Albania). In: KARANTZALI, E. (ed.): *The Periphery of the Mycenaean World*.

Recent discoveries and research results. Proceedings of 3rd International Interdisciplinary Colloquium on 18–21 May in Lamia. Athens, 659–669.

KRSTIĆ, V. 2018: Trebenishte – Valley of the Kings: Excavations by Professor Nikola Vulić. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAZOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 33–43.

KUZMAN 2013 = КУЗМАН, П. 2013: Архијскиот период во македонија. In: КУЗМАН, П.– ДИМИТРОВА, Е. – ДОНЕВ, Ј.: *Македонија. Милениумски културно – историски факти*. Skopje.

KUZMAN, P. – KUZMAN, N. P. 2016: *The Gold of Lychnis*. Ochrid.

KUZMAN, P. 1985: *Tri Cheliusti and Vrtulka. Trebenishta 1972*. Ochrid.

KUZMAN, P. 2006: Le masque funéraire en or d’Ohrid dans le contexte des trouvailles identiques du cercle culturel de Trebeništa. In: TASIĆ, N. – GROZDANOV, C. (eds.): *Homage to Milutin Garašanin*. Belgrade, 545–559.

KUZMAN, P. 2018: Gorna Porta (Ohrid) – Trebenishte: Connections. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAZOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 209–224.

KVĚTINA, P. 2010: The archaeology of fabricated identity. *Archeologické Rozhledy* 62/4, 629–660.

ЛАНТОВ – КАСТЕЛИЌ 1957 = Лахтов, В. – Кастелиц, Ј. 1957: Нови истражувања на некрополата Требениште. *Лихнид*, 5–58.

ЛАНТОВ, В. 1965: *Problem Trebeniške culture*. Ohrid.

ЉУБОМИРОВИЌ, I. V. 2018: The Epigraphic and Archaeological Work of Nikola Vulić on the Territory of Macedonia. *Collective of Papers of the Faculty of Philosophy* 68/3, 249–257.

МАЛЕНКО 1975 = Маленко, В. 1975: Нови сондажни и систематски археолошки ископувања на локалитете Стара Чешма, Три челусти и Вртуљка ео подножието на село Горенци. *Macedoniae acta archaeologica* I, 133–153.

MATZINGER, A. – JORDANOSKI, M. – VELJANOSKA-SARAFILOSKA, E. – STURM, M. – MÜLLER, B. – WUEST, A. 2006: Is Lake Prespa Jeopardizing the Ecosystem of Ancient Lake Ohrid? *Hydrobiologica* 553/1, 89–109.

MITREVSKI 1988 = МИТРЕВСКИ Д. 1988: Карактеристични форми на „Македонски бронзи“ од наоѓалиштата по долината на Вардар. *МасАктаА* 9, 83–102.

MITREVSKI 1997 = Митревски, Д. 1997: *Протоисториските заедници во Македонија: Преку погребувањето и погребните манифестации*. Скопје, 1997.

MITREVSKI, D. 1999: The spreading of the Mycenaean Culture through the Vardar Valley. *Ancient Macedonia* VI, 787–796.

MITREVSKI, D. 2020: The character of the Iron Age culture in the Ohrid region. In: SUBOTIĆ, G. – DJUROVA, A. – DJURIĆ, B. – MIOČEVIĆ-RENDIĆ, A. – SNIVELY, C. S. – CVETKOVSKI, S. – NIKOLOSKA, A. (eds): *Monumenta*. Ohrid, 85–105.

PALAVESTRA 1994: Prehistoric Trade and a Cultural Model for Princely Tombs in the Central Balkans. In: K. Kristiansen, J. Jensen (eds.): *Europe in the First Millenium B.C.* Sheffield, 45–56.

PALAVESTRA, A. 1984: *Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu*. Posebna izdanja 19. Beograd.

PALAVESTRA, A. 2018: Amber in Trebenishte. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAZOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 115–123.

PAPAZOVSKA, A. – HEILMANN, D. 2018: Burial Customs in the Iron Age and the Late Archaic Period in the Ohrid Region. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAZOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 177–187.

PAROVIĆ-PEŠIKAN, M. 1960: O karakteru grčkog materijala na Glasincu i putevimanjegovog prodiranja. *Starinar* 11, 21–45.

PENKOVA, P. – ILIEVA, P. 2009: Funeral golden mask and hand with a ring – The necropolis of Trebeniste. *ArcheoSciences Revue d'archéométrie* 33, 195–199.

POPOV, H. 2018: Trebenishte: Elites, Luxury, and Resources. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAŽOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 203–209.

POPOVIC 1958 = ПОПОВИЋ, Љ. 1958: Радолиште. *Зборник Народног музеја – Археологија* 1, 76–94.

POTREBICA, H. 2008: Contacts between Greece and Pannonia in the Early Iron Age with Special Concern to the Area of Thessalonica. In: BIEHL, P. F. – RASSAMAKIN, Y. (eds.). *Import and Imitation in Archaeology*. Langenweissbach, 187–212.

PROEVA, N. 2007: Who were the Authors of the Trebenište Culture and the Gold Funeral Masks. *The Macedonian Affairs* 6/1, 73–80.

PROEVA, N. 2018: The Region of Ohrid and Struga in the 6th–5th c. BC: Area, Population, Ethnicity. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. – DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAŽOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 153–159.

SCHLYVITCH, B. 1938: Knochenfunde in einem prähistorischen Grabe bei Trebenishte. (Rassen-morphologische Untersuchungen an den Skelettresten der unteren Extremität). *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie* 37/2, 259–274.

SOKOLOVSKA 2012 = СОКОЛОВСКА, В. 2012: Повторно за златните Погребни маски во архајските Погребувања. *ПАТРИМОНИУМ.МК V*, 27–33.

STIBBE, C. M. 1992: Archaic Bronze Hydriai. *Bulletin Antieke Beschaving* 67, 1–62.

STIBBE, C. M. 2000: *The Sons of Hephaistos. Aspects of the Archaic Greek Bronze Industry*. Rome.

STIBBE, C. M. – VASIĆ, R. 2003: *Trebenishte: the fortunes of an unusual excavation*. *Studia archaeologica* 121. Rome.

STEFANOVSKI, N. 2021: Weapons as Symbols and their Manipulation: The Case of Tomb 1 from Gorna Porta. In: BARDELLI, G. – GRAELLS, R. (eds.) 2021: *Ancient Weapons. New Research Perspectives on Weapons and Warfare*. Proceedings of the International Conference – Mainz, September 20th – 21st 2019. Mainz, 145–161.

STOJOVSKA-VIDOVSKA, T. 2018: History of Archaeological Excavations of the Necropolis of Trebenishte in 1953–1954 and 1972. In: ARDJANLIEV, P. – CHUKLAEV, K. – CVJETIĆANIN, T. –

- DAMYANOV, M. – KRSTIĆ, V. – PAPAŽOVSKA, A. – POPOV, H. (eds.) 2018: *100 years of Trebenishte*. Katalog k výstavě *100 years of Trebenishte*. Sofia, 49–59.
- THEODOSSIEV, N. 2000: The Dead with Golden Faces. II Other Evidence and Connections. *OJA* 19/2, 175–209.
- TRIGGER, B.G. 2007: *A History of Archaeological Thought*.² Cambridge.
- TODOROV, B. – MIHALYOVA, V. – GERGOVA, D. – KULEFF, I. 2016: The Results of XRF Analysis of the Early Hellenistic Gold Treasure from the Royal Necropolis of Dausdava/Helis (NE Bulgaria). *Archaeologica Bulgaria* 20/3, 1-15.
- UNVERZAGT, W. VON, 1954: Die Burganlage über dem Kloster Sv. Erasmo am Ochridasee. *Germania* 32, 19-21.
- VASIĆ, R. 1983: Greek bronze vessels found in Yugoslavia. *Živa Antika* 33/2, 185–194.
- VERČÍK, M. – TUŠLOVÁ, P. – ARDJANLIEV, P. – WEISSOVÁ, B. 2018: Survey of the North Part of the Lake Ohrid Basin, Preliminary Report on the Season 2017. The Frontier Studies. Investigation into identity and cultural contacts in the border area of ancient Macedonia. *Studia Hercynia* 22/1, 99–133.
- VERČÍK, M. – KERSCHBAUM, S. – TUŠLOVÁ, P. – JANČOVIČ, M. – DONEV, D. – ARDJANLIEV, P. 2019: Settlement Organization In The Ohrid Region. The Frontier Studies. Investigation into identity and cultural contacts in the border area of ancient Macedonia. *Studia Hercynia* 23/1, 26–54.
- VERGER, S. 2014: Cratères à volutes et manifestation du rang dans la nécropole aristocratique de Trebenishte (FYROM). In: LA GENIÈRE, J. de – DENOYELLE, M. – TSINGARIDA, A. – POUZADOUX, C. (eds.): *Le cratère à volutes: destinations d'un vase de prestige entre Grecs et non-Grecs*. Actes du Colloque international du Corpus Vasorum Antiquorum, Paris, 26-27 octobre 2012. Paris, 253–278.
- VRANIĆ, I. – KUZMANOVIĆ, Z. 2013: On the reflexive nature of archaeologies of the Western Balkan Iron Age: a case study of the "Illyrian argument". *Anthropologie* 51/2, 249–259.
- VRANIĆ, I. 2014: „Hellenization“ and Ethnicity in the Continental Balkan Iron Age. In: Stoddart, S – Catalin N. P. (eds.): *Fingerprinting the Iron Age*. Oxford, 173–184.
- VULIĆ 1935 = ВУЛИЋ, Н 1935: Римско қозориш. *Југословенски историјски часопис* I, 749–750.
- VULIĆ, N. 1932: Neue Graber bei Trebenishte. *Archäologischer Anzeiger*. 459–482.

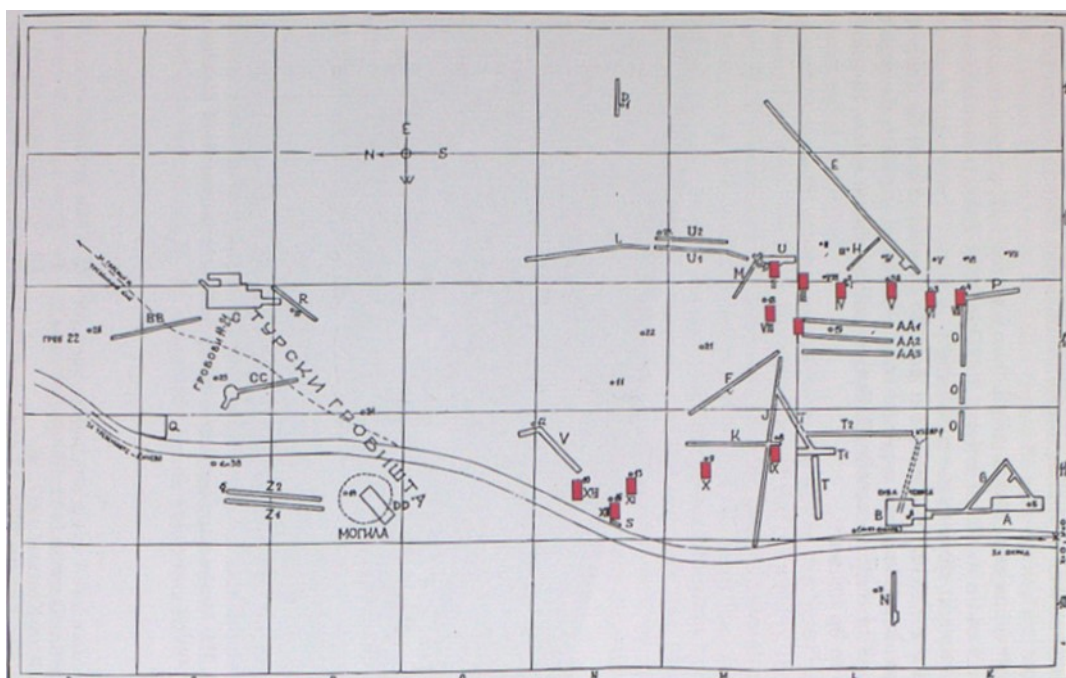
- VULIĆ, N. 1933: Neue Graber bei Trebenischte. *Archäologischen Anzeiger*, 459–482.
- VULIĆ, N. 1933a: Neue Graber bei Trebenischte. *Archäologischen Anzeiger*. 459–482.
- VULIĆ, N. 1933b: Neue Gräber bei Trebenischte. *Jahrbuch des deutschen archäologischen Institutes* 48, 460–480.
- VULIĆ, N. 1934: La nécropole archaïque de Trebenischte. *Revue Archéologique* 6/3, 26–39.
- WAGNER, B. – WILKE, T. – ALBRECHT, CH. – BAUMGARTEN, H.: The environmental and evolutionary history of Lake Ohrid (FYROM/Albania): interim results from the SCOPSCO deep drilling project. *Biogeosciences* 14/8, 2033–2054.
- WILKES, J. 1992: *The Illyrians*. Oxford.
- ZAGKOS, CH. – VAMVAKIDOU, I. – KYRIDIS, A. – FOROPOULOS, N. – GOLIA, V. 2009: The Banknote as a Figure of Nationhood in the Balkan Countries. *Applied Semiotics/Semiotique appliqué* 23/9, 1–28.

9 Seznam obrazové přílohy

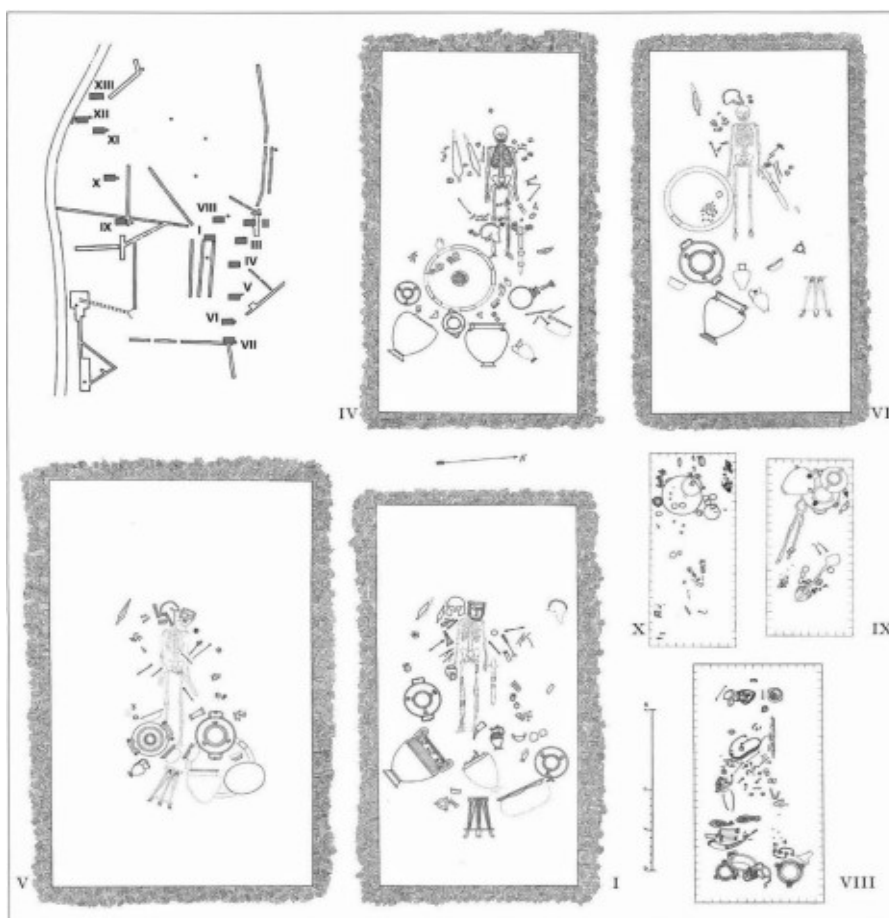
1. Obr.1) Poloha pohřebiště Trebeništy na mapě (podle Google Earth Pro).
2. Obr. 2) Plán pohřebiště Trebeništy (podle Frontier Studies Archive).
3. Obr. 3) Trasa Viae Egnatae (podle Proeva 2018, Fig. 1).
4. Obr. 4) Plán lokality z let 1953-1954 (podle Stibbe 2003, Fig. 15).
5. Obr. 5) Plán částí Tri Čeljusti a Vrtulka (podle Kuzman 1985, pl. 2).
6. Obr. 6) Rozloha trebeništské kultury spolu s rozmístěním kmenů na mapě (podle Lahtov 1965, karta 1.)
7. Obr. 7) Plánky „knížecích“ hrobů a jejich umístění na pohřebišti (podle Verger 2014, Fig. 3).
8. Obr. 8) Kleště a kovářská lžíce/výhňová lopatka z hrobu IX (podle Babić 2018, Figs. 4., 5.).
9. Obr. 9) Alternativní obchodní trasa podle C. M. Stibbeho od Pydny dále na sever (podle Stibbe 2003, Figs. 52.,62.).
10. Obr. 10) Obchodní trasy na Balkánu v 7.-5. st. př.n.l. (podle Potrebica, Fig.3.).

Obr. 3) Trasa Viae Egnatae (podle Proeva 2018, Fig. 1).

Obr. 4) Plán lokality z let 1953-1954 (podle Stibbe 2003, Fig. 15).

Obr. 7) Plánky „knížecích“ hrobů a jejich umístění na pohřebišti (podle Verger 2014, Fig. 3).

Fig. 4. Iron pliers from Grave IX at Trebenište.

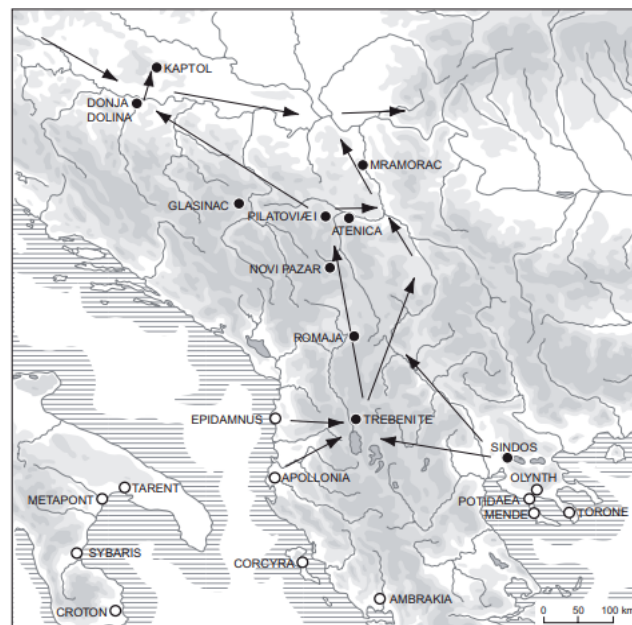

Fig. 5. Iron spade from Grave IX at Trebenište.

Obr. 8) Kleště a kovářská lžíce/výchňová lopatka z hrobu IX (podle Babić 2018, Figs. 4., 5.).

Obr. 9) Alternativní obchodní trasa podle C. M. Stibbeho od Pydny dále na sever (podle Stibbe 2003, Fig. 62.).

Obr. 10) Obchodní trasy na Balkánu v 7.-5. st. př.n.l. (podle Potrebica, Fig.3.).